

D

F 667

KERESZTÉNY MAGVETŐ

80. ÉVFOLYAM 2. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1974

I. P. CLUJ-NAPOCA Com. 3159/1974

KERESZTÉNY MAGVETŐ

2. szám

1974

80. évfolyam

KOLOZSVÁR

TARTALOM

Egyházunk részt vesz Románia Szocialista Egységfront-tevékenységében	79
--	----

TANULMÁNYOK

Dr. Borbély István

Isten gyermeke és munkatársa	81
--	----

Rostás Dénes

A vallás alapja	90
---------------------------	----

Dr. Fazakas Miklós

Jog és erkölcs	92
--------------------------	----

Kenneth Twinn

Az első angol unitárius egyházközség megalapításának 200. évfordulója	96
---	----

Sebesi Pál

Enyedi György unitárius püspök levele Creker (Krecherus) Dániel besztercei jegyzőhöz	100
--	-----

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Dr. John Kielty

A gyűlölet rombol, a szeretet épít	105
--	-----

Dr. Heinz Schlötermann

A tékozló fiú	108
-------------------------	-----

Lőrinczi László

Nagypénteki romon — pünkösdi virág	111
EGYHÁZI ÉLET	116
HÍREK	123
KÖNYVSZEMLE	125

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: Cluj, Bulevardul Lenin nr. 9.

Szerkesztőség: Kolozsvár, Lenin út 9. Telefon: 146-09. Szerkesztő bizottság:
dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szer-
kesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők) és Sebe Ferenc

EGYHÁZUNK RÉSZT VESZ ROMÁNIA SZOCIALISTA EGYSÉGFRONT- TEVÉKENYSÉGÉBEN

A hat évvel ezelőtt megalakult Szocialista Egységfront ez év májusának 22—23. napjain tartotta meg első országos kongresszusát, amely hazánk társadalmi, politikai és gazdasági életében történelmi jelentőségűnek bizonyult. A kongresszusnak az a szerepe domborodott ki, hogy létrehozson és hatékonyra tegyen egy olyan állandó szervezetet, amely a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére irányuló program megvalósítása érdekében, nemzetiségre és vallási meggyőződésre való tekintet nélkül, hazánk valamennyi polgárának adja meg a lehetőséget a politikai, művelődési, gazdasági életben való részvételhez. Egy szervezet akkor válik valóban átfogó jellegűvé, dinamikuská, akkor tudja igazán lelkesedésbe hozni tagjait, ha a nagy közösségi feladatokat közel hozza az egyes ember életéhez, és az egyes ember szerepének olyan magasfokú értékelést tud adni, amellyel a legáltalánosabb érvényű feladatot is sajátjának érzi, azzal egybeforr. A kongresszus megtartása lelkesedésbe hozta az ország valamennyi lakosát és ezek között, természetesen, az egyházak közösségét is.

Nem csoda, hogy Egyházunk vezetősége, a lelkészi kar, valamint a hívek összessége nagy meglepedéssel szerzett tudomást Románia Szocialista Egységfrontjának magasrendű célkitűzéseiről. Minket is lelkesítenek azok a törekvések, amelyek arra irányulnak, hogy államunk vezetősége köré gyűjtse és mozgósítsa egész népünket, hazánk valamennyi tényezőjét, Köztársaságunk valamennyi polgárát, népünk új, minél jobb és műveltebb életének kialakítása érdekében.

Mindezeket figyelembe véve és tudatában azon nemes hivatásunknak, mely ránk, mint a szocialista köztársaság polgáira bízott, az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa mint vallásfelekezetünk vezető szerve az 1974. április 30-án tartott ülésében, tagjainak egyhangú hozzájárulásával, lelkesen határozta el, hogy részt vesz Románia Szocialista Egységfront-tevékenységében. Ugyanakkor Dr. Kovács Lajos püspök, Dr. Barabássy László főgondnok és Dr. Erdő János főjegyző személyében három képviselőt jelölt ki a Szocialista Egységfront kongresszusára. Egyházunk a Szocialista Egységfront Nemzeti Tanácsában is helyet kapott Dr. Kovács Lajos püspök személyében. Így, a lelkes hangulatban lefolyt képviselőtanácsi ülés határozatának megfelelően, a mi képviselőink is részt vettek a nagyszabású májusi kongresszuson.

Az Unitárius Egyház, hagyományainak, valamint hit- és életfelfogásának megfelelően, mindig érdekeltséget vállalt a társadalmi jólétért, a művelődés előhaladásáért, az egymás iránti türelem és a népek közötti békeesség megteremtéséért vívott küzdelemben. Ezért fogadtuk el teljes odaadással, az Egyház vezetői és hívei, mindazt, ami a Szocialista Egységfront kongresszusának és elnökének, Nicolae Ceaușescu Őnagyméltóságának megnyilatkozása volt, mert mindezekben bizonyossá vált, hogy mindaz, ami országunk lakosságának létérdeke és magasfokú igénye, az az egész nép egységes nagy erőfeszítésében győzelemre jut, és minden, ami a jövődő ragyogó terve — az eddigi példák és elért eredmények szerint — megvalósul. Meg vagyunk győződve, hogy a kongresszusnak hatalmas mozgósító ereje lesz, és így mint egyházi közösség mi is azon vagyunk, hogy sajátos egyházi életünk és ennek az életnek hatóereje által, Egyházunk valamennyi tagja mint állampolgár ott, ahol él, ahol munkáját végzi, teljes szívvel-lélekkel járuljon hozzá a kongresszus által vázolt feladatok teljesítéséhez.

TANULMÁNYOK

ISTEN GYERMEKE ÉS MUNKATÁRSA

„Teremté Isten az eget és a földet“ (1Móz 1,1). És miután az égen és a földön minden meg volt teremtve, a hatodik napon mondá az Úr: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra, ki uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon“ (1Móz 1,26). És teremtették sárból, napsugárból összegyúrva az ember.

Hogy éppen a hatodik napon történt-e az ember teremtése, az a vallásos hit szempontjából teljesen közömbös. Ami a bibliai teremtéstörténetben valóban fontos, az annak hangsúlyozása, hogy ez a világ nem az emberért teremtetett; a világ önmagáért teremtetett. Az ember ennek a teremtett világnak csupán alkatrésze, akire a világnak ugyan szüksége van, mert hiszen nélküle a világ nem volna „világ“, csak „töredék“, azonban éppen ezért az ember ennek a világnak nem is „központja“, hanem csak a sok között egyik alkotó tényezője. Ki van mérve a hatásköre, s meg vannak határozva képességei: lát, de nem élesebben, mint a sas; hall, de nem jobban, mint a ragadozók; jár, de csak lépésben; okos, de gondolatai a viszony, a tér, az idő és formái közé vannak szorítva.

Az ember nem korlátlan teremtménye Istennek. Isten szempontjából az ember csupán egyik teremtmény a sok közül, kinek helyzete a világegyetemben meg van határozva, és ki van jelölve: az ember soha más nem lehet, mint ember; sorsa sem lehet soha más, mint „emberi sors“. Isten előtt a világegyetem összes lényei mind egyenlők.

Ennek a nagy egyenlőségnek, minden létezés egyenlő fontosságának tudata az élet valódi boldogságának egyik titka.

Isten előtt mindnyájan egyenlők vagyunk. Ha van világrénd, akkor ennek a nagy egyenlőségnek a világrénd létezése a legtermészetesebb megokolása. A teremtett lények csupán helyzetre és működésre nézve különböznek egymástól, de egyiknek a helyzete és munkája föltételezi a másiknak a helyzetét és működését.

A lét annyi, mint bekapcsolódás a nagy világmindenségbe. Az él igazán, aki legerősebben benne van az életnek egyetemes nagy szövevényében. Mi a halál? Az élő kötelékek szétszakadása és megszűnése. Ha hiába lengedez számunkra a szellő, hiába nyílnak a virágok, és hiába

hívnek szerető szívek; ha már nem vonz és nem köt az élethez semmi: meghalunk. A halál az életnek megszűnése, az élet kötelékeinek elszakadása.

A lét annyi, mint élet; az élet annyi, mint létközösség; a létközösség pedig annyi, mint egyenlőség a munkában, a felelősségben, a boldogságban. Boldognak lenni annyi, mint hinni az egyetemes életnek e szent közösségében, a létnek e kötelező nagy egyenlőségében.

A világrend a maga változhatatlan örök törvényeivel nem akadály, hanem ellenkezőleg: legfőbb garanciája boldogságunknak. Ha életünk ötletszerű volna; ha sorsunk valóban „játszva emelne s mosolyogva verne le“; ha mi valóban csak játékszerei lennénk egy szeszélyes Istennek — ugyan mit tarthatnánk az életben jónak, szépségnek, élni érdemesnek? Szolgálni egyetlen kényurat? Vagy a pillanat gyönyörét? Az életet vagy a halált? Ha nem hihetnénk a világrend üdvösséget adni tudó erejében, akkor nem volna érdemes élni. Az élet minden értéke, minden gyönyöre és boldogsága saját önértékében van. Csúfoljátok ki a játékot, és nem fog szórakoztatni, tegyétek robottá a munkát, s átokká változtattátok azt, mondjátok, hogy az élet csak komédia, s elvettétek tőle a kedvünket.

Az élet tud gyönyör és tud teher lenni. Ha tudom, hogy létem boldogsága életemtől függ, egészen másként élek, mint ha azt tudom, hogy az én életem nem az enyém, hanem a másé és csak hordozom másnak a terhét. A szolgásznak és megalázásnak mély megszégyenülése vesz erőt lelkemen, ha arra gondolok, hogy még ma is milyen sokan kétségbe vonják a létnek önértékét, s az élet evangéliuma helyett a halál evangéliumát prédikálják. Ha valóban igaz volna, hogy életünknek boldogságunkhoz nincsen semmi köze, mert nem cselekedeteink, hanem speciális üdvömléletben hitünk üdvözít; ha egész létezésünk s általában a világegyetem létezése nem volna egyéb Isten alkalmi elszórakozásánál, akkor Madách Luciferjével méltán kérdezhetnők: „Méltó-e ilyen aggasztáshoz e Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?“

Mi unitáriusok hiszünk a világrend örök törvényszerűségében. Eből következőleg hisszük, hogy a világrend egyetemes életében minden tényezőnek léte és munkája egyformán szükséges és fontos. E két hit-tételünk alapján mondjuk, és valóban hisszük is, hogy minden embertársunk testvérünk. Vagy hasonlattal szólva: mi mindnyájan gyermekei vagyunk az Atyának, ki teremtett, fenntart és igazgat mindeneket. De mondjuk azt is, hogy Istennek országa nem a túlvilágon van, hova csak halálunk után juthatunk el, hanem itt van ezen a világon, amelyben élünk; itt ebben a földi életben kell megtalálnunk boldogságunkat is.

Istennek országa e világon van, mert e világ úgy, amint megvan teremtve, Isten országa.

Pál apostol a Rómabeliekhez küldött levele 14,17-ben ezeket írta: „Az Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság, békesség és Szent Lélek által való öröm.“ Ez a felismerés Lukácsnál (17, 20—21) így olvasható: „Isten országa nem szemmel láthatólag jó el. Sem azt nem mondják: ímé itt vagy: ímé amott van; mert az Isten országa ti benne-tek van.“ Máté szerint (7, 21) Jézus ezt az igazságot ilyen formában is mondotta: „Nem minden, aki azt mondja nekem: Uram! Uram! megyen

be a mennyek országába; hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát.“ Isten országát azonban nem lehet kisajátítani csak az ember részére. Isten minden teremtett lénynek, az egész világegyetemnek az Istene, léte egyet jelent a világegyetem létevel. Állítjuk azt is, hogy Isten országa mindaz együttvéve, amit Ő teremtett, tehát az egész világmindenség. Isten országa s a teremtett világ egy és ugyanazon dolog. Isten szándéka nem valamely „külön“ világban valósul meg, mert ilyen külön világ nincs. Felfogásunk szerint összeegyeztethetetlen a világrend fogalmával és Isten bölcsességével az a gondolat, hogy legyen valahol a világ végén egy csendes, boldog hely, ami egészen más, mint ez a világ s ami nekünk mégis jó. Ez a felfogás a bűn-elméletből sarjadzott, mely szerint, ha ez a teremtett világ maga a megtestesült bűn, akkor kell hogy legyen olyan hely is, ahol nincs bűn, hanem csupa erény van. Ez volna Isten országa, a mennyország.

Ezzel a gondolattal szemben igaza van Jézusnak, amikor azt tanította, hogy Isten nem egy külön erre a célra meghatározott helyet, tehát nem a mennyországot, hanem az egész világot teremtette avégre, hogy színhelye legyen dicsőségének.

Istent nem szabad velünk egyenlőnek gondolni. Isten országa a mi lelkünk is, de Isten országa az is, ami azon kívül van. Isten mindenütt és mindenben van, de úgy, hogy azért megmarad személyesnek és végtelennek; s hogy a *pántól* nem szűnik meg benne a *theos*. Mindenben észre kell venni Istent, mégpedig nemcsak mint jelenlevőt, hanem mint működőt. Nemcsak minden individuum, hanem minden mozgás, minden érlüktetés, minden leeső csepp, minden szellő, minden rezgő éterrészeske a működő Isten műve. E tünemények éppoly művei Istennek, mint ahogy ugyanazon Isten hozza létre a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan Isten jóságából vagyunk, a kő csak úgy, mint a víz, az iszalag úgy, mint a fenyő, az állat éppúgy, mint az ember. Mert Isten maga a létezés, annak minden vonatkozásában. Ahol valami van, ott van Isten; és ahol Isten ott van, az mind az ő országa. Bennünk is, rajtunk kívül is. Mindenütt. Így és ilyennek látja a világot az, aki mindeneket lát.

Van azonban más látás is: az ember látása. Ez szűkebb, rövidebb, kevesebbet befogó és szegényes, van benne sok valóság, de van sok képzelet is, olyan szép, mint amaz. Ez a földi látás az emberé.

Ez a látás egészen más. Ami Istennek rend, összefüggés és harmónia, az az embernek véletlen, esetleges, zűrzavar. Nem mintha az ember jobban látna, hanem mivel az ember nem mindent lát. Egy világban élünk Istennel és mégis más a mi világunk s más az ő világa. Ami neki bizonyosság, az nekünk csak sejtelem, ami neki tény, az nekünk csak bölcsélet; ami neki fény, az nekünk csak remény; ami neki ragyogás, az nekünk csupán képzelet. Ővé az egész világ; miénk csak annyi, mennyit beíöle „a szív magába foghat“.

Gyönyörű dolog lehet Isten szemével nézni a világot s boldog birtokosa lenni a mindenség szent érzésének!

Meg lehet kísérelni megrajzolni ennek az isteni világlátásnak a képét. Meg lehet próbálni Isten szemével nézni ki emberi testünknek alakjain, De Isten szemével mi soha nem láthatunk. Mi nem vagyunk Isten,

hanem annál kevesebb is, más is; miként az Isten sem annyi, mint mi, hanem annál több is, más is. Más az Isten, s mások vagyunk mi. Isten szemével csak Isten lát. Mi emberek csak emberileg nézhetünk és láthatunk. Isten világképe az „egész kép“; az ember világképe ennek az „egésznek“ csak a sejtelve s a sejtelemből is némely ötletszerűleg észre vett résznek teljesen egyéniesen összekapcsolt vázlata. Az egészet csak sejtjük, de nem ismerjük. E sejtelmünk a világképünknek elmosódó szürke alapja. Ebbe a képbe értelmünk visz jelentést. Műveltségünkhöz képest igyekszünk megmagyarázni, hogy mi az és mire való.

Amott nem Isten gondolja bele a jelentést az egyetemes világképbe; ott a valóság önmagáért beszél. Emitt mi teremtjük meg világunkat, s azt annak tartjuk, aminek tartani képesek vagyunk. Az összességről való felfogásunk egészen egyéni. Ezt mi csináljuk tehetségünkhöz képest. A mi világképünk és életfelfogásunk annyiféle, ahányan vagyunk.

Istennek tulajdonképpen nincsen is világképe és életfelfogása. Istennek világa van. Világképe és életfelfogása csak nekünk embereknek van. A mi világképünk hangulatos, van benne sok érzélem, és van benne sok fogalom.

Mit jelent teremteni? A részeket szerves egésszé rakni össze. Miben legnagyobb Isten nagysága? Egy virágnak vagy valamely állatnak, egy csöpp víznek vagy talán valamelyik csillagnak mint alkatrésznek megteremtésében? Nem. Isten nagyságának legszentebb csodája: a világ egyetemben uralkodó egységes világrend, tehát: az egész. És mi a legnagyobb emberi bölcsesség? Az egység megértése. Az egység tetszik. Mert értelmünk kiolthatatlan logikai szükséglete: mindent egységbe foglalni. Az egységen érzett öröm a legfőbb logikai érzélem. A tagozottságon, a renden érzett öröm ebből folyik, mert a tagozottság és a rend csak mint az egység feltüntetése értékes. A megértésen érzett öröm és az egység öröme, mert megérteni annyit tesz, mint mindent egyből származtatni le, vagy mindent egyhez tartozónak ismerni föl.

Ha felebarátunk lelkét valóban meg akarjuk érteni, akkor érzelmeit kell hogy megmagyarázzuk. Az érzelemnek olyan magyarázatát kell megtalálnunk, amely az érzelem lelki állapotának tényleg megfelejtése.

Az érzelem lelki állapot. Az mármost a kérdés, hogy mitől függnek érzelmeink.

Érzelmeink elsősorban testi állapotunktól függenek. Az alkohol, az ópium, a bróm vagy a kloroform és egyéb külső hatások egészen megváltoztathatják a lelkiállapotunkat. Ez azt mutatja, hogy lelkiállapotunk — s így érzelmi világunk — kívülről, mesterségesen is kormányozható. Itt kell megemlítenünk a zene nagy hatását is. Ismeretes, hogy muzikális embereket megfelelő zenével tetszés szerinti érzelmeire lehet hangolni.

Érzelmeink másodsorban természeti környezetünktől függenek. Mi olyan lények vagyunk, akik csak otthonunkban érezzük jól magunkat. Lelkünk harmóniáját csak az a táj tudja igazán megadni, amelynek minden rögje szívünkhöz nőtt, amelyik adta az első élményeket s ahol először éreztük magunkat boldognak.

A földnek lelke van, mely velünk együtt dobban; a táj arca megigéz, a kék ég ránk mosolyog. S mindez nem költői ábránd. Aki még

nem tudja, hogyan alakítja át lelkületünket a természet, az sétáljon egyet tavasszal az ébredő erdőben. Ott meg fogja érezni azt a delejes erőt, amely megújítja lelki képességeit a testi érzék határain túl is, és hallani fogja a képzelet ezerszínű meséjét, amelyet minden virágnak elmond a tavaszi fuvalom. Szemében az élet diadalával lesz tele a világ, földerül a föld, s egy szép teljesedő remény tölti be a szívet. Csak tavasszal és csak az ébredező erdőben van tele a levegő annyi szépséggel, annyi jósággal, hogy a benne megfürdő lelket az üdvösség gyönyörével tölti el. Csak a tavaszi erdő olyan üde, oly tiszta, hogy meghal benne minden, mi bűn... Ó, a földnek lelke van...

A föld fenséges gyönyöröknek és fertelmes borzalmaknak a helye: porba tud sújtani, és föl tud emelni az égig, meg tudja gyógyítani a bántatot, s belénk tudja fojtani a kacajt. A föld ígézetével nem fukar; virágait egyformán nyújtja jónak és gonosznak, áldásain egyként oszthat minden ember. Mérhetetlenül sok tanulság rejlik a természetben, mit mind megtanulni egy emberélet kevés. Az emberek egymással tülekedve, gyűlölködés, irigység és rosszakarat között pokollá igyekeznek tenni az örökkévalósághoz mérve alig percnyi életüket. Felebarátom, nem érzed szenvedélyeidnek törpeségét, indulataidnak alacsonyosságát, ha előnt a harag, s megfélemedezve magadról, gőgödben bántalmazni mered embertársadat? Megszédül az ember, ha gyűlölködő állhatatlan szenvedélyességét összeméri a világot fenntartó örök szeretettel... Ne vonulj el a világtól, ha lelked hordozni már nem bírod, menj a természet világába; ne akarj elszakadni emberi sorsodtól. Míg ember vagy, sorsod csak emberi, boldogságod is csak az lehet.

Érzelmünk harmadsorban a társadalmi körülményektől függnek. Az ember társas lény. Élete nem önmagáé, hanem egyúttal környezetéé is. Minden, amit tesz, csak egy mozzanat a társadalom egyetemes életében. Az egyén hat a társadalomra, a társadalom visszahat az egyénre. Életünk a kölcsönhatásnak hosszú sorozata. Társadalmi körülményeink folyton változnak, miként az emberek, akikkel naponként találkozunk. Az egyik megörvendeztet, a másik bosszant, az egyikért rajongunk, a másik gátol, az egyik ösztönöz, a másik csüggeszt, s mind e sok hatás nem egymásután következik be, hanem egyszerre. Lelkünk húrja még ki sem zengte magát, máris új húr pendül meg benne és ismét más, a végtelenségig. Egy örökké zúgó-búgó zongora lelkünk, melynek zenéjét benyomásaink váltogatják. E zenének dallamait életünk ritmusa szabályozza. Ha könnyen és jól élünk, lelkünk zenéje is könnyű és felszínes, ha küzdenünk kell a létért, lelkünk titkos mélységeiből soha nem hallott búvós hangok kerülnek elő. Az élet csodálatosan gazdag, mély és könyörületes. Ha megbánt, érzelmünk balzsamos zenéjével meg is békít. Amit közbeszédben úgy mondunk, hogy „megenyhít az idő“, az lelkünk érzelmeinek csöndes towarezgése. Lelkünk balzsamos zenéje mélységében egyenes arányban nő megpróbáltatásainkkal. Aki legtöbbet szenvedett, érzelmekben annak a lelke a legszínesebb és leggazdagabb.

Érzelmünket negyedszer tudásunk befolyásolja. A természeti környezet és a társadalom másként hat a műveltre, mint a műveletlenre. Mitől az egyik gyáván, félelemmel megremeg, az a másiknak büszke önrzetet, bátorságot kölcsönöz. A tudás nagy hatalom. Ha nem volna

tudásunk, ha eszünk nem működne, rabjai lennénk önmagunknak. Tudásunk azáltal, hogy megismeri és felhasználja, egyúttal meg is szabadít a fizikai hatalmaktól; felismerve a betegségeket, védi egészségünket, ki tanulmányozza a létfenntartás módjait, megkönnyíti boldogulásunkat; felfedezéseivel kényelmünket gyarapítja, találmányaival jólétünket fokozza. Tudásunk testi s lelki környezetünk fölé emel. E fölfelé törekvés az ember életének ösztönszerű igyekezete. E fölemelkedésben kimondhatatlan gyönyörűség van. Az embert tudása emeli e világnak minden más teremtménye fölé: ez büszkesége, ez szabadsága, ez boldogsága.

Ami pedig lelki tusánkat illeti, csak egy valami áll rendületlenül, néz és ítél. Hangja tisztán csengő, nem érzik meg rajta érzelmeinknek sem káosza, sem heve. Ez a titokzatos valami: lelkiismeretünk. Ezt nem befolyásolhatja sem testi, sem lelki állapotunk, sem környezetünk, sem társadalmi körülményeink, sem tudásunk, sem tehetségünk. Mi emberileg gondolkozunk és érzünk, lelkiismeretünk Istennek gondolata és ítélete bennünk. Miként Isten nem speciális teológiai fogalom, azonképpen a lelkiismeret sem kizárólagosan pl. erkölcsi tényező. Felfogásunk szerint a teremtett világban minden Istentől való és minden Istené; a lélek világában minden érzés és minden gondolat fölött áll a lelkiismeret.

A lelkiismeret nem csupán a legfőbb ítélőerő bennünk, hanem legvégső korlátozás is. A lelkiismeret nemcsak ítél, hanem egyúttal ösztönöz is, vagy visszatart, rábeszél vagy megvádol, jutalmaz vagy megbüntet. A lelkiismeret az élő Isten az emberben. „Boldog ember, aki nem jár gonoszak tanácsán, bűnösök útján meg nem áll, és az ő törvényeiről gondolkozik éjjel-nappal“ (Zsolt 1, 1). Szabadok vagyunk, mint a mérleg, melyet mozgásában semmi nem akadályoz. Ha életünket sorsunk harmonikusan terheli meg, és cselekedeteinkben sem több érzés nincs, mint amennyit a bölcs önfenntartás megkíván, sem több önzetlenség, mint amennyi okos mérséklettel tölünk kitelhet, akkor életünk mérlegének mutatója: lelkiismeretünk, a boldog megelégedés nyugodtságának érzését mutatja. A harmonikus életben Isten egészen velünk van. De ha életünk mérlege egyoldalúlag van megterhelve, sorsunk felbillen, s mi elkárhozunk. A helyes élet rendjét egészséges testi közérzetünk és tiszta lelkiismeretünk pontosan előírja és szabályozza. A jó egészség s a tiszta lelkiismeret az a két legfőbb tényező, amelyek testi és lelki világunknak kölcsönösen egymástól függő életében a rendet és a harmóniát jelzik. A jó egészség s a tiszta lelkiismeret a legdrágább kincsünk. Hiányozzék ezek közül valamelyik, s életünk egyensúlya megbillent. Boldogságunknak is ez a két legfőbb tényezője, minden egyéb csak ezek után következik. Unitárius életfelfogásunk alaptörvényei közé tartozik a jó egészség és a tiszta lelkiismeret ápolása és megőrzése. Tudjuk, hogy testi egészségünk életünk boldogságának éppoly fontos tényezője, mint tiszta lelkiismeretünk. Mert mi a boldogságot nem sajátítottuk ki a teológusok privát tulajdonának. Boldogságunk nem hittani ábrándozás, hanem élő, eleven valóság. Hiába minden ellenkező magyarázat, mi tudjuk, hogy sem a beteg ember nem boldog, sem az nem boldog, akinek nem tiszta a lelkiismerete. Azonban tudjuk azt is, hogy nem minden betegség halálos. Az emberi tudás ma már sok mindent meggyógyít, s a

jó egészség ápolásának ezerféle orvossága van. És azt is tudjuk, hogy vezekléssel a nem tiszta lelkiismeret is megtisztítható. Csakhogy a vezeklés a bűnös cselekedetet kell hogy jóvátegye, nem pedig az alázatot. Azt kell hogy jóvátegyük, amit elrontottunk. Nincs a világnak annyi imádsága, amennyi enyhíteni tudna egy olyan fájdalmat, amit durvaságunkkal okoztunk. De ha megalázva letöröljük a síróknak könnyeit; ha megosztjuk kenyerünket az éhezőkkel, egyszóval, ha mi nem szánkal vezeklünk, hanem őszinte jócselekedeteinkkel, akkor háborgó lelkiismeretünk is lecsendesíthető. Mert van testi betegség, és van lelki betegség; van testi gyógyulás, és van lelki gyógyulás. Minden testi baj lelki reakciót is von maga után, s minden lelki beteg fizikailag is szenved. Ennek megfelelőleg minden testi fájdalmat is kell enyhíteni, s minden lelki bánatot testileg is kell gyógyítani. Rossz orvos az, aki csak patikával gyógyít, és nem nyújt lelki vigaszt is; rossz lelkész az, aki örökké csak prédikál, s nem veszi észre, hogy a hallgatósága nem az ő bölcselkedésének a meghallgatása végett ment a templomba, hanem azért ment oda, mert ott Istennel akar találkozni. Jézus lelki világában ugyanazon „lelki elemek“ voltak meg, mint pl. Júdásában s mégis mennyire különböző világkép alakult ki lelkükben ugyanazon adatokból. Tehát mint kitűnik, a világkép egyéni műalkotás. A legtöbben nem is tudjuk, hogy tulajdonképpen milyen a világképünk. Jó, ha saját szavainkkal vallást tehetünk hitünkről. Igaza van a szentírásnak: „Nem minden, aki ezt mondja: Uram! Uram! megyen be a mennyek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát“ (Mt 7, 21). Életfelfogását vagy el tudja mondani valaki, vagy sem, az teljesen másodrendű.

Furcsa valami az életünk. Körülöttünk a teremtett világ, melyben mi csak egyik tényező vagyunk a sok között, nem jobb és nem rosszabb, nem nagyobb és nem kisebb, mint a többi.

Sorsunk életünket hozzá illeszti az egyetemes világrendhez. Nekünk itt kell élnünk, és itt kell meghalnunk. Csak itt, e földön élhet és csak egy emberélet hosszig élhet; azután elmúlik; meghal. Teremtő Istenünkhöz képest mi helyhez és időhöz kötött s testi állapotunk, természeti környezetünk, társadalmi körülményeink, tudásunk meg lelki diszpozícióink által meghatározott lények vagyunk. Isten korlátlan szabadságához és függetlenségéhez viszonyítva, mi nagyon is determinált lények vagyunk. Az egyetemes világrend determinál. Isten világában — az egész világban — mi nem vagyunk, nem tudunk más lenni, mint csak ember.

Hanem aztán ebben az óriási világmindenségben van egy hely, melyet Isten számunkra kijelölt. Ez a hely küzdelmeink és diadalaink, örömeink és bánataink helye: a föld — egészen a miénk. Itt mi vagyunk minden. A másik, a minden: Istennek világa. Ha az egyetemes világrendhez viszonyítva sorsunk meg is van határozva, emberi világunkban az elhatározás és a tett szabadsága a miénk.

Szabadok vagyunk-e? Nem és igen.

Isten világegyetemében, a világegyetem egyetemes örök rendjében nem vagyunk szabadok. Helyünk örök időkre ki van jelölve: ez a föld; létünknek is végzetes határ van szabva: egy emberöltőnyi idő. Létünk

négy részre tagolódik: míg gyermek, gyámoltalan, mint ifjú, óriás; férfikorában: ember a szónak teljes jelentése szerint; öregségében csupa merengés és csupa elmúlás. Létének sorrendjét össze nem cserélheti.

Felfogásunk szerint számunkra egy dolog szabad: ítélőerőnk, mely akaratainkat tette készletti vagy attól visszatartja. A cselekvési lehetőségek közötti választásnak szabadsága a miénk. Mi akarhatunk is valamit, de ha ez elhatározásunk, hát nem is akarjuk azt. Az, hogy mit akarunk s mit nem akarunk, teljesen tőlünk függ. Szabadságunk abban áll, hogy akarataink egészen egyéni tulajdonunk. Jól értsük meg. Akarataink szabad, mert akarataink senki másától nem függ, csupán önmagától. Ha én igazán nem akarok valamit, nincs a világnak hatalma, amely engem akarni kényszeríthetne. Ebben áll akarataink egyéni szabadsága. Közvetlenül, egyenes viszonylatban akaratom egyes-egyedül csak tőlem függ. Lehetett volna Jézust arra kényszeríteni, hogy pl. megtagadja önmagát s — mondjuk — zsidó pap legyen? Bizony nem. A jellem az ember életének olyan várfala, amelyet a világnak semmiféle hatalma nem tud ledönteni. Természetesen a cselekvési lehetőséget cselekedettel, az elhatározást tettel, az akaratot végrehajtással, a szándékot az eredménynyel nem szabad összetéveszteni. Az elhatározástól a megvalósításig hosszú az út. A szándék nem mindig olyan, mint a tett; a kivitelben a legnemesebb intenció is eltorzulhat. Aztán: minden cselekedetnél a siker a mérköző erőviszonyoktól függ. Éppen ezért Isten nem is a győzőnek, hanem a cselekvőnek adja a babért. A mi unitárius életfelfogásunk szerint nem a siker az élet értékmutatója, hanem a jó szándék. Mi Lessinggel azt mondjuk, hogyha Isten egyik kezében a sikert, a másikban a törekvést tartaná, leborulva a Mindenható előtt, mi a törekvést választanánk, mert tudjuk, hogy minket nem a célhoz érkezés, nem az eredmény boldogít, hanem a törekvés. Győzelmeink legédesebb része azon küzdelmek emléke, amelyekkel azokat kivívtuk. Mi nem hirdetjük, hogy: *Vae victis!*, mert tudjuk, hogy csak a törekvés a miénk, a siker Istené; miért is nem a legyőzötteknek jaj, hanem a törekedni lustáknak, a jószándék kicsúfolóinak jaj!

Azon ítélőerő, amelynél fogva mi önelhatározásunkból választhatunk jó és rossz között, tulajdonképpen nem egyéb, mint jellemünk öntudatossága. Tehát nem valamely misztikus képesség mibennünk, hanem egyéniségünk természetes tulajdonsága. Akaratom akkor szabad, ha ismerem önmagam, a döntés előtt pontosan össze tudom mérni képességeimet az elvégzendő feladattal, s aztán egyfelől a munka, másfelől az erő és képességi viszonyok teljes ismerete alapján, a felelősség teljes tudatában dönthetek arról, hogy a rám váró munkát vajon a siker reményében kezdhethém-e meg, avagy képességeim nem elegendők, s így sikertelenségem józan megítélés szerint előre látható.

A mi unitárius felfogásunk szerint ez a tétel: „az akarat szabad“ nem azt teszi, hogy az ember szabadon akarhat bármit, s adott tényeket és lehetőségeket mellőzve, a körülményekben elő nem készített új lehetőségeket, vagyis csodákat teremthet. Azzal, hogy hiszem akaratom szabadságát, nem állítottam, hogy hiszem saját mindenhatóságomat is. Az akarat szabadság legfőképpen önismeret. Ha önismeretem alapján úgy találok, hogy valamit nem szabad megtennem, mert az rám káros hatású

lehet, és e gondolatom következtében azt nem is cselekszem; viszont ha valami mást helyesnek és szükségesnek tartok, s e meggyőződésem alapján meg is cselekszem, életem szabad akaratommal. Akartam az egyik dolgot, mivel úgy találtam, hogy az jó, s nem akartam a másikat, mert azt meg rossznak tartottam. Választhattam jó és rossz között, és én saját cselekedeteimért lelkiismeretemnek tartozó őszinte felelősségem tudatában, önismeretem s a külső tények ismerete alapján, egyik esetben így, a másik esetben amúgy döntöttem. Ezt nevezzük mi a választás vagy döntés egyéni szabadságának. Ez unitárius felfogás szerint az akarat szabadsága.

Szabad-e tehát mindenkinek az akarata? Nem. Csak annak van szabad akarata, aki ismeri önmagát, ismeri körülményeit, s van elég erős lelki bátorsága ezen objektív ismereteit életében nyíltan és őszintén fel is használni. Csak annak az embernek van szabad akarata, aki sem körülményeinek, sem önmagának nem rabja. Csak az szabad, aki ön maga fölé tud emelkedni.

Igaz, hogy érzelmeink tengere örökké viharzik, s a tengert a hajós nem tudja lecsillapítani. De a tengerjárást ki lehet tapasztalni, okos tengerész sem a szelekkel, sem a hullámokkal szembe nem fordítja vitorlát. Mi is sok bajt elkerülhetnénk, ha igazán ismernénk önmagunkat, s mielőtt valamihez kezdenénk, az emberileg is áttekinthető összes lehetőségeket kellő alapossgal mérlegelnénk. A mi unitárius hitünk szerint csak e két föltétel — önismeret s körülményismeret — alapján lehetséges igazi akaratszabadság. Enélkül sorsunk valóban játszva emel s mosolyogva ver le. Aki önmagának s a körülményeinek az ismerete nélkül határoz, az vaktában dönt, s rábízta magát a véletlenre. De aki nem akar pusztá játékszer lenni sorsa kezében, hanem életének önértéket tulajdonít, amelyet az Úr rábízott s egykor számon fog kérni tőle, az könnyelmű nem lehet. A fatalizmus pedig vétkes könnyelműség.

Az akaratszabadság nem pusztá elmélet, amit szabad el is fogadni, de lehet tagadni is, hanem súlyos, végzetes felelősség. Mert az élet nem a miénk. Isten adta, s majd ő is kéri vissza. Az élet drága kincs, melynek őrzői és gondozói vagyunk halálunk órájáig. Az élet nem játék, hanem terhes kötelesség. Az élet önérték. Az tehát, hogy hogyan éljünk, nem egyéni tetszésünkre van bízva. Nekünk kötelességünk helyesen élni. Mert mi nem saját tetszésünk végett vagyunk. Nekünk kijelölt helyünk van a világegyetemben; az egyetemes világtrend tőlünk is függ. Életünkért mi nemcsak önmagunknak, hanem az egész világnak felelősek vagyunk. Ha mi hibásan élünk: meglazult egy csavar a lét óriási gépezetében, s Isten atyai arcán mosoly helyett könnycsepp barázdál végig. Mi nem élhetünk akárhogyan.

Ezért mondotta Jézus: „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes!” (Mt 5,48). Ez a mi legfőbb evangéliumi parancsolatunk.

Világképünk csak addig köt, amíg rabja vagyunk. Mihelyt felülemelkedünk rajta; mihelyt öntudatunk tud szabadon mérlegelni, s a világ szava helyett van bátorsága lelkiismeretére hallgatni; mihelyt nemcsak a mi önző kicsinyes ábrándéletünket éljük, hanem az egész

világegyetem életét is; ha szívünkben Isten lelke dobban s a segítségre szoruló előtt nem megyünk el részvétlenül; mihelyt úgy tudunk élni, hogy Pál apostollal mi is elmondhatjuk: „Élek többé nem én (az önző ember), hanem él bennem a Krisztus“ (Gal 2,20); mihelyt érezzük, hogy az igazi lét annyi, mint egybekapcsolódás minden létező közös létezésével; mihelyt azt érezzük, hogy minden, ami van, társunk; mihelyt megérettük a mindezt átfogó egyetemes szeretetnek gondviselő hatalmát, s meg tudunk hajolni bűnbánó töredelemben, és ha tiszta a lelkiismeretünk, tudunk felemelt fővel járni még a csapások megpróbáltatásai között is; mihelyt nemcsak kőből és téglából építünk házat Istennek, hanem saját lelkünket is Isten házává avattuk; mihelyt van elég erkölcsi erőnk és szabad akaratumk akarni is, tenni is a jót; mihelyt éppoly joggal tartjuk magunkat Isten fiainak, mint amily joggal az ember fiainak mondatunk, megnyílt számunkra Isten országa.

Mi vagyunk saját életünknek a gondviselői. Aki közülünk meg van róla győződve, hogy élete nemcsak az övé, hanem egyszersmind mindenkié, aki éppen azért úgy bánik azzal, hogy abból neki magának is, másoknak is a legtöbb boldogsága származzék. Tehát: aki érzi s tudja, hogy élete nem öröm, nem büntetés, nem robot, hanem szent kötelesség. Aki érzi és tudja, hogy benne Isten, a világegyetem s ő maga egy egységes egésszé kapcsolódott össze. Akinek lelke együtt dobban az egész világ lelkével; aki testvér mindenkivel; aki nem kér többet, mint amennyit ad; akivel együtt lenni olyan jó; aki mindig gondot visel.

Íme Isten gyermeke, aki teremtetett Istennek képére és hasonlóságára. Íme az ember, Isten munkatársa, aki mindnyájunk lelkében megvalósulásra vár.*

Dr. BORBÉLY ISTVÁN

* Rövidített szöveg.

A VALLÁS ALAPJA

Ismeretes Martineau Jakab angol teológusnak az a megállapítása, hogy az unitárius hit alapja a józan ész. Történelmünk valóban azt bizonyítja, hogy a józan ész az unitárius vallásos gondolkodásban az alkotó tényező szerepét töltötte be, amely folyton ösztönzött, sarkallt, vagy pedig egyszerűen sodort, vitt magával előre a fejlődés útján.

Az 1673. és az 1699. évi kolozsvári zsinat 6., illetve 1. tétele ezt mondja: „A keresztény vallás körül támadott nézeteltérésekben a zsinórmérték a szentírás, de a *bíró a józan ész*.“ Az 1695. ádamosi zsinaton többek között a következő tételeket vitatták meg:

a) „Isten valóságos megismerését az ember a *józan ész* által a szentírásból tanulja meg“ (3. tétel).

b) „Emez üdvösséges megismerés abból áll, hogy tudjuk, hogy van Isten, hogy jó, igazságos, amit a *józan ész* diktál“ (4. tétel).

A józan ész nincs helyhez, időhöz, vagy valamely néphez kötve. Munkálkodik a világ minden táján kisebb-nagyobb mértékben. Ahol pedig megfelelően kibontakozott és ható tényezővé növekedett, ott elkerülhetetlenül megjelenik az ún. *szabad vallásos gondolkodás*, és kialakulnak a szabad gondolkozású keresztény gyülekezetek, egyházak. Ezek mind ugyanabba a körbe tartoznak, amelyben a magukat unitáriusoknak nevező gyülekezetek élnek. Mert egy s ugyanazon úton haladnak a teljes vallásos igazság megismerése felé, s útmutatójuk a józan ész.

Nehogy félreértsen valaki, semmi esetre sem akarok olyat állítani, mintha a józan ész vallásos jellegű lelki tényező volna. Ilyet nem mondhatok sem én, sem más, mert ilyen állítás nyilván alaptalan lenne. Sem az „ész“-nek, sem a minősítő „józan“ jelzőnek nincs vallásos jellege. Használják, hivatkoznak rá elég gyakran tudósok, filozófusok, politikusok, gazdászok. A mindennapi életben is sokszor hangzik el a figyelmeztetés: hallgass a józan ész szavára.

Mi a konkrét jelentése a józan észnek? Mire utalunk tulajdonképpen vallásos gondolkodásunkban, amikor a józan észre hivatkozunk? Mit értettek a 16. és 17. századbeli elődeink, amikor a józan észre hivatkozva azt mondták: „A keresztény vallás körül támadott nézeteltérésekben a zsinórmérték a szentírás, de a bíró a józan ész.“ És végül változik-e és fejlődik-e a józan ész is, vagy pedig a józan ész változatlan tényező, csak valami más változik?

Mindenekelőtt lássuk, mit jelent a „józan“ jelző az észre vonatkoztatva? Az, hogy az ész józan, azt jelenti, hogy az értelem elfogulatlan, ítéleteiben nem játszik szerepet az érdek, nem részegedik meg az érzelmeiktől, az indulatoktól, a vágyaktól, a haragtól, az ösztönöktől, önmagától, sőt a szeretettől sem. A józan ész azt jelenti, hogy az értelem nem ad helyet a türelmetlenségnek a mások véleményével, kritikájával szemben, ellenkezőleg: türelmes és tiszteletadó. Dávid Ferenc ajkán a tor-dai országgyűlésen így szólt a „józan ész“: „A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, ki-ki az ő értelme szerint, és a község ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse... ezért senki a superintendensek közül, sem egyebek a prédikátorokat meg ne bántassák, a religióért senki se szidalmaztassék... és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyéről megfosztással fenyegetse...“

A józan ész nem erőszakkal, hanem érvekkel küzd; körültekintő, figyelembe veszi az adottságokat és magát az embert. A józan ész nem ismer emberi csalatkozhatatlanságot a hit dolgában; a hitelvek és hitvallás alkotásában pedig nem vállalja az összeütközést a tudományos ismeretekkel, hanem épp ezekkel összhangban végzi alkotómunkáját.

Az észnek a józan minősítését az adja meg, hogy az ember a tudás körébe tartozó ismeretek alapján gondolkodik, és ezek segítségével oldja meg az élet és a halál kérdéseit, építi fel a vallásos szemléletet. Természetesen a tudás köre, a gyakorlat által igazolt ismeretanyag az ember fejlődésével tágul és gyarapodik.

Milyen alapon gondolkodhatunk, építhetünk, alkothatunk hitfelfogást? Milyen alapról kell szemlélnünk a világmindenséget és megalkotnunk a magunk vallásos szemléletét? Az elmondottakból önként következik a felelet: a józan ész alapján és a gyakorlat által igazolt ismeretek felhasználásával.

Azonban ha csak a józan észről beszélnénk általánosságban, és ezzel összefüggésben nem beszélnénk a tudás köréről is, akkor légüres térben mozgunk, s a józan ész csupán szólam lesz számunkra, amelynek egyszerű jelentését legfennebb sejtjük, de nem tudjuk!

A fentiek után a mi teendők és feladatunk az, hogy hit- és életfelfogásunk építményét, melyet a józan észre való hivatkozással Dávid Ferenc kezdett építeni, s amelyet négy évszázadon keresztül rendkívül nehéz körülmények és küzdelmek között tovább építettek elődeink, mi tovább építsük. Ugyanakkor híveinknek mutassuk meg, hogy az unitárius vallás a józan ész és a gyakorlat által igazolt ismeretek alapján miképpen látja Istent, az élet és a halál kérdéseit, az emberi boldogulás feltételeit, Isten országa megvalósíthatását, az emberi élet boldoggá tételét.

Eddig még sohasem volt erre olyan lehetőség, mint ma. Mert érkezett az idő, a fejlődésnek az a szakasza, amelyben valóban becsülik az eszt; az értelmet és a tudást az életformáló értékek közé sorozzák, s minden vonatkozásban alapnak tekintik.

ROSTÁS DÉNES

JOG ÉS ERKÖLCS

A jog és erkölcs az egyén és a társadalmi közösség létfenntartó erői közé tartozik.

Még ha a kérdés válasz nélkül marad is, érdemes annak pusztá megfogalmazása is: mi a jog és erkölcs lényege s célja, hol van kettőjük közt a határ, van-e közös hatóerejük? E két fogalom társadalmunk közkincsét képezi, s mégis, ha keletkezésük és élettartamuk felől gondolkozunk, különböző nézetek ütközőpontjában érezzük magunkat.

I

Származás tekintetében e két fogalom a rokon intézmények csoportjába vezet, hol egymás közelében találjuk a babonát, divatot, szokást, közvéleményt, jogot, erkölcsöt, vallást, mindeniket sajátos elhatároltsága között.

Rokon vonása mindannyinak az önalkotta parancs (norma), melynek vonalán mindenik irányítja önmaga létét. Hogy milyen erővel bírnak ezek a parancsok, akár a babona esetében is, könnyen megállapítható.

A római birodalom történetében az augurok testülete madarak repüléséből, különböző jeleiből vont le történelmet formáló határozatokat. Ma elmosolyodunk ezeken, de tagadni nem lehet, hogy a babonából levont kedvező jel milyen erővel, hittel és egységgel fogott át tömegeket, s beláthatatlan erőfeszítésre tette képessé.

Forrására nézve, melyből a jog és erkölcs önerejét veszi, a nézetek megoszlanak. Különös figyelmet érdemel az a felfogás, mely e két intézmény végső gyökereit az emberi érzelmek legbensőbb rétegéhez, a lelkiismerethez vezeti, hol a jó önmagáért a jóért születik meg. Hatásaikban is azonos eredményhez jutunk: kielégülés, megnyugvás jutalmazza a jog- és erkölcshez hű egyént.

A lelkiismeret az autonóm erkölcs hona, hova a jog és erkölcs végső gyökerei nyúlnak, minden egészséges szellemű egyénnél létezik, de mértékeiben különböző szinten. Ezért nem minden egyén lehet jog- és erkölcsalkotó. E célra megfelelő súlyú érzelmi és tudati adottság szükséges, s kiművelve oly szintre, mely a jog és erkölcs továbbfejlesztésére alkalmassá teszi az egyént. Csak ez a veleszületett mély lelkiismereti erő és öntudatos képzés adhat választ a vezető egyénekhez feltett fontos kérdésre: „Qui custodet custodes?“ (Az ellenőrzőket ki ellenőrzi?)

II

Tartalmát és lényegét szemlélve, jog és erkölcs élreállított kérdései előtt állunk. Elméletileg létezik egy felsőbbrendű természetjog (ius naturale), mely az emberi életet, méltóságot, szellemi kibontakozást idők és viszonyok fölé helyezi mint sérthetetlen emberi jogokat. A római jogban Ulpian így határozta meg: „Quod ad ius naturale atinet, omnes hominis aequales sunt.“ (Ami a természetjoghhoz tartozik, minden embernek egyenlő joga.)

Gyakorlatban mégis a római jogból ismert ius vitae ac necis (élet-halál feletti jog) rációfolt ezekre az időtől és helytől független alapjogokra.

Ma is észlelhető, hogy gyakran más jogot és erkölcsöt vall a hitelező, mást az adós, mást a büntetett, mást az áldozat, mindenik ugyanazon ténynt önmaga lelkiismerete szerint mérve.

Egy bűnöző csoport életet és javakat fosztogató ténye a törvény és erkölcs tilalma alatt áll, de enyhül annak a sorsa, ki félúton tettestársait a hatóság kezére adja. Azonban a bűnöző csoporton belül az ilyen egyént árulónak, erkölcsstelennek tartják, aki társainak adott szavát megszegte, s támogatás helyett őket végveszélybe juttatta.

Való tény tehát, hogy egymással szembenálló egyének és csoportok egymással szembehelyezkedő jogot és erkölcsöt vallanak, mintha ugyanazon kérdésben ellentétes jog és erkölcs létezne, mely végeredményként „bellum omnium contra omnes“-hez (mindenki háborúja mindenki ellen) vezetne.

Mindezzel szemben helyes nézetnek az látszik, hogy az egyének és kötelékek sajátos és egymásnak ellentmondó jogi és erkölcsi felfogása felett létezik a „humanum aeternum“ (az örök emberiesség) legfelső jogi és erkölcsi fóruma, mely egyedül jogosult meghatározni az emberi

érzelmeik és gondolatok legmagasabb mértékével mérve, hogy mi jogos és erkölcsös. E jog- és erkölcsrendbe beilleszkedni mindenki köteles, ha mentes akar maradni a jog és erkölcs elmarasztaló ítéletétől.

Kell léteznie az időn és helyen felül álló természetjognak, mely az emberi életet, testi épséget, annak szellemi kibontakozását lehetővé teszi, mint emberi alapjogoknak, még ha a „*ius vitae ac necis*“ (élet-halál feletti jog) valaha rajta túl is helyezkedett. A joggal való visszaélés nem jelentheti a jog nemlétét.

III

Elválasztó határt húzni jog és erkölcs között nem könnyű feladat, pedig a két fogalom önálló léte jelzi, hogy e választáshoz szükség van. Talán gyakorlatilag könnyebb e határt esetenként észlelni, mint azt elméletileg felállítani. Így például öröklési jog illeti a túlélő házastársat, ha az élettársát halálos ágyán hagyta is el s élt más egyénnel együtt, még ha csak egy nap lett volna is a válási ítélet kimondásáig.

Erkölcsei érzetünk tiltakozik az ilyen öröklés ellen. A jog pedig fedve éri magát az általános szabály helyességével, mely szerint a túlélő házastárs örökös, még ha kivételesen méltánytalan eset is létezik.

Lényeges határt képez jog és erkölcs között a jognak a szankciója, mely karhatalommal érvényt biztosít a jogot érvényesítő bírói ítéletnek. Ezzel szemben az erkölcs ilyen szankcióval nem rendelkezik, be kell érnie csak a közvélemény elmarasztaló véleményével.

Néha azonban az erkölcsi elmarasztalás végső kimenetelében túllépi a jogét, mert egy becsületbeli fogadás be nem tartása, avagy más súlyos erkölcsi elmarasztalás olykor az élet önkezdő feláldozásába viszi az egyént, ami a jog elképzelésétől távol áll.

Helyes tehát az egyének és a társadalom tagjának életét úgy alkalmazni a hatályban levő joghoz és erkölcshez, hogy sem bírósági ítélet, sem erkölcsi elmarasztalás ne zavarja egyéni és társadalmi életét.

Maga a társadalmi rend is annál magasabb szinten áll, minél nagyobb számban tagjai önmeggyőződésük alapján alkalmazkodnak az érvényben levő joghoz és érvényben levő erkölcshez. Ezáltal kiküszöbölődik a jogi kényszer alkalmazásának szüksége és a társadalom erkölcsi elmarasztaló véleménye.

IV

Kölcsönhatás jog és erkölcs között e rövid gondolatmenetnek utolsó tárgya.

A két fogalom közt teljes az összhang, ha a jog és erkölcs parancsai (normái), a felölelt kérdésben, teljesen fedik egymást. Ható- és meggyőzőerejük ilyenkor kettős erővel bír.

Általánosságban az erkölcs átmérője a jogénál jóval nagyobb teret fog át, s fejlődésének iránya is változóbb, üteme pedig gyorsabb.

Az erkölcs hátterében, változó távlatban, lassúbb és megfontoltabb ütemben követi az erkölcsöt a jog, mely tételeit csak helytállóan bizo-

nyult erkölcsi szabályokra alapozhatja, melynek a betartására aztán karhatalmi erőt biztosít.

Az elől haladó erkölcsnek létezik oly kizárólagos tere is, hová a jog az erkölcsöt követni nem tudja.

Az erkölcs neveli azokat a mély emberi érzelmeket, melyeknek belvilágába a jog nem avatkozhatik be: „De internis non iudicat praetor.“ (Lelkiismeret felett a bíró nem ítél.)

Az erkölcs fekteti fel az altruizmus és közösségi szellem áldozatkészségét, mely a jog hatáskörén szintén kívül esik.

Az erkölcsi ítélet végsősorban a jog lényege felett is örködik, hogy a törvény egybeessék a joggal, a jog pedig egybeessék az igazságossággal.

Mindezeknek mintegy ellenértékeképpen a jog is megteszi az erkölccsel szemben a maga viszonzószolgálatát. Ugyanis a jog felruházza az erkőlctől átvett összes normákat a maga jogi szankciójával, s ezáltal érvényt biztosít az erkölcs normáinak.

A jog felismeri az erkölcs útmutatásainak lényegét, s számos tételes rendelkezéssel utasítja a jogalkalmazó bírót egyenesen az erkölcs parancsaihoz.

A római jogban az „aequitas, bona fides“ (méltányosság, jóhiszeműség) fogalmai egyenesen az erkölcs honába vezettek.

Ma a kötelmi jog terén a 966 és 986. § az erkölcsellenes egyezségtől megtagadja az érvényességet. Ugyanazon törvénykönyv 970. §-a szerződő feleket jóhiszemű teljesítésre kötelezi, melyben egyedül az erkölcs és tisztesség kizárólagossága a döntő.

A családjogi törvény rendelkezései át vannak szöve az erkölcs fogalmaival, s általában az egész magán- és büntetőjog az erkölcs honából szívja magába a létfenntartó erőt.

Jogalkotó és jogalkalmazó nem lehet kizárólag csak a jog szakembere, megfelelő erkölcsi adottság és erkölcsi nevelés híján.

Nem volt és nem is lehet elképzelni olyan törvényhozót, aki legátfogóbb elképzeléssel jogszabály alá vonhatná az élet végnélküli rejtekeit. A legkiválóbb törvényhozó is művének befejezése után rövidesen meggyőződik, hogy szellemi ereje legátfogóbb mozdulataival sem bírta hatalma alá fogni az élet végtelen változásait. Ilyen esetben a jogalkalmazó bírónak a jog és erkölcs közel eső tételeiből kell felépítenie igazságos döntését.

A jog és erkölcs közös hatóerejének kibontakozásánál a vallásnak is támogató szava van, mert végelemzésben: „Omne ius humanum causa constitutum est.“ (Minden jog az emberiség érdekét szolgálja.)

Dr. FAZAKAS MIKLÓS

AZ ELSŐ ANGOL UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSÁNAK 200. ÉVFORDULÓJA

1774. április 17-e a szervezett angol unitárizmus kezdetének tekinthető, állapítja meg E. M. Wilbur, az ismert amerikai unitárius történész.¹ Bár vitatható, hogy egyáltalán lehetséges-e pontos kezdeti időpontot meghatározni, mégis 1774. április 17-e történelmi nevezetességű: ezen a napon nyitották meg az „egy igaz Isten, az Atya“ tiszteletére szentelt első, unitárius hitfelfogást valló gyülekezet templomát Angliában, a londoni Essex utcában.

Az angol unitárizmus története igen bonyolult, mivel különböző százból szövéődött egybe a 17. században. Fő eszmei gyökere az angol államegyház reformálásának folytatásáért küzdő szabad protestáns mozgalomban található meg. Az évszázados küzdelemben fordulópontot jelentő 1662. évi egyöntetőségi törvény (Act of Uniformity) visszaállította az államegyházat (anglikán egyház) régi jogaiba, ugyanakkor betiltott minden más attól eltérő istentiszteletet és egyházi szervezetet. Ez volt a kezdeteké annak a nagy szakadásnak, mely két táborra osztotta az angol protestantizmust: az egyik az anglikánok, az államegyház hívei, akik mindenben alkalmazkodtak az egyöntetőségi törvényhez, innen nevezik „konformistáknak“ is; a másik az államegyháztól elszakadók, akik nem fogadták el az 1662-es törvényt, és elutasították az anglikán egyház hitvallás jellegű szertartáskönyvének (Book of Common Prayer) aláírását, ezért nevezik „nonkonformisták“-nak, majd később „disszenteriek“-nek. Ők lettek a szabad protestáns egyház hívei.

Az egyöntetőségi törvény elfogadását, a nagyszámú világi egyháztagok mellett, mintegy 1500—2000 lelkész tagadta meg és lépett ki az államegyházból. A disszenteriek üldözésére az állam újabb rendeleteket bocsátott ki. Megtiltotta lelkészeiknek, hogy istentiszteletet tarthassanak, hogy öt mérföldre csak meg is közelítsék régi egyházközségeiket, és megakadályozta, hogy állami hivatalt tölthessenek be. A disszenteriek sorsa igen nehéz volt egészen 1689-ig, amikor a türelmi törvény (Act of Toleration) feltételek mellett lehetővé tette, hogy hitfelfogásuk szerint istentiszteletet tarthassanak.

A disszenteriek többsége a presbiteriánus, independens és baptista felekezethez csatlakozott. Bár közöttük nem húzhatunk éles határvonalat, mégis mindhárom felekezetnek megvolt a maga megkülönböztető teológiai felfogása. Az independensek és baptisták általában a szigorú hitelvi fegyelmet képviselték, a presbiteriánusok viszont a vallás kérdéseiben türelmesebbek voltak, és következetesen tartózkodtak attól, hogy kötelező érvényű egységes hitrendszert fogalmazzanak meg. Ez az állásfoglalás a 18. század folyamán útmutatást jelentett mindazoknak, akik fokozatosan felismerték, hogy a múltban vita nélkül elfogadott szentháromsági dogmának és más hittételeknek nincs bibliai alapjuk.

A hitviták a 16. és 17. század kísérő jelenségei, s ha az államhatalom el is fojtotta egy időre, azok újra fellobbantak. Az államegyháznak megvolt a hatalma, hogy a hitrendszerétől való minden eltérést meg-

akadályozzon. Azonban a 17. század végétől, ahogyan erősödtek a disszenterek és növekedett a polgári szabadság gondolata, úgy gyengült az államegyház hatalma is, bár még egy évszázadnál több idő kellett ahhoz, hogy a disszentereket, közelebről pedig az unitáriusokat sújtó jogfosztó intézkedések hatályon kívül helyeztessenek.

1774. április 17-nek egyik jelentősége abban áll, hogy a kialakuló unitarizmust új vonással gazdagította. A 18. század elején a szentháromsági és az azzal kapcsolatos viták az anglikán egyházban teljesen megszűntek. Mintegy negyven évi csend után azonban új hangok jelentek meg, melyek szóban és írásban — mérsékelt hangnemben — kérték a Bibliának új fordítását, az istentisztelet és szertartási rend módosítását, majd később az államegyház hitvallása aláírásának eltörlését. A reformtörekvések egyik vezére, Dr. F. Blackburne, a parlamenthez kérést is készített az aláírási kényszer megszüntetése érdekében. Ez a folyamodvány *Feathers Tavern* petíció néven ismeretes, mivel 1771-ben ezt a nevet viselő londoni fogadóban gyűltek össze a kérés szerkesztői. Bár a kérvény félévig járt kézről kézre, s kiváló egyházi és világi személyek is aláírták, mint a cambridge-i Szt. János-kollégium igazgatója és tanárai, mégis alig 250 aláírást tudtak szerezni, így tehát az ügy elbukott. Dr. F. Blackburne mostoha apósa volt Theophilus Lindsey-nek, akinek személye összekapcsolódik a későbbi történelmi fejleményekkel.

Theophilus Lindsey 1723. június 20-án született Middlewich-ben (Cheshire); a cambridge-i egyetemen tanult, és az anglikán egyház lelkésze lett. Eleinte York, majd Dorset megye egyik egyházközségében működött, majd 1763-ban visszatért Yorkshire-be, s Catterick lelkésze lett. Az egyes hittételek, különösen a szentháromság dogmája tekintetében korán jelentkeztek kételyei. Nincs arra bizonyíték, hogy Socinus Faustust valaha is olvasta volna, bár valószínű, hogy ismerte egyikét azoknak a szentháromságellenes röpiratoknak, melyek az anglikán egyházon belül folyó 70—80 év előtti vitákban szerepeltek. Unitárius hitfelfogásához az arianizmustól és szocinianizmustól függetlenül, csaknem teljesen önálló bibliai tanulmányai által jutott. Máskülönb, amint közelebről is bebizonyosodott², abban az időben az unitarizmusnak „presbiteriánus” ágán belül inkább az arminiánus, mint az ariánus hatás érvényesült. Lindsey dilemmáját a hitvallás kötelező aláírása és az előírt istentiszteleti rend trinitárius formája képezte, mely — amint írta — „tulajdonképpen állandó megismétlése volt aláírásomnak”³. Komolyan kezdett foglalkozni a lemondás gondolatával, de házassága, York megyébe való visszaköltözése, valamint a szentháromság szabelliánus értelmezése, melyet akkoriban maga az oxfordi egyetem is elfogadott, arra indították, hogy még további tíz évig folytassa áldozatos, odaadó és lelkes lelkipásztori munkáját, melyet annyira szeretett. „Rávettem magam, hogy a liturgiában szereplő trinitárius formát úgy fogjam fel, mint az egy Isten, az Atya háromszoros megnyilvánulását, aki a Fiúval és a Lélekkel kormányozza a mindenséget, és mint az ő háromszoros megszólítási módját: mint Teremtő, és minden dolognak eredeti jó oka; mint az emberiség Megváltója Fia által, és megszentelője Szent Lelkével.” „De — tette hozzá — minden alkalmat megragadtam mind a nyilvánosság előtt, mind magányomban; hogy őszinteséggel és fenntartás nélkül val-

lást tegyek a Szentírás nagy igazsága mellett, mely szerint csak *egy Isten van, az Atya*.“⁴⁴ Később, amikor lelkiismerete ismét nyugtalanítani kezdte, a Feathers Tavern petíció sikerének reménye késleltette végleges döntését. A kérvény kudarcra azonban eloszlatta a habozás minden mentségét, és az 1773. év végén lemondott lelkeszi hivataláról híveinek kétségbeesésére és szomorúságára. Döntése következtében barátokat veszített el, a legtöbb azonban kitartott mellette, sőt új, hűségesebb barátok is szegődtek hozzá. Legnehezebb volt számára apósáék elidegenedése, de idővel ők is belenyugodtak a döntésébe. Felesége teljes odaadással és szabadon követte útkeresésében, és tevékenyen osztozott új nézeteiben. Élettársát így jellemezték: „...éleseszű, gyors felfogású, ítéletében szilárd és tetteiben határozott asszony... magasrendű értelemmel és fennkölt erényekkel bíró kiváló jellem“. Amikor néhány módosabb rokona felajánlotta neki, hogy amennyiben elhagyná férjét, megfelelő módon gondoskodni fognak megélhetéséről, ő az ajánlatot felháborodva visszautasította.

A szükségét szenvedők anyagi támogatása miatt vagyont nem gyűjtöttek, olyannyira, hogy a költözködési költséget is csak értéktárgyaik részbeni eladásával fedezhették. Lindsey a neki felajánlott presbiteriánus egyházközséget sem Liverpoolban, sem Norwich-ban nem fogadta el; ő unitárius istentiszteletet és hitfelfogást valló gyülekezetre vágyott. Ez a cél vezette Londonba.

1774 elején talált rá Lindsey néhány hűséges barátjával Londonban az Essex utcai házra, közel a Szt. Kelemen-templomhoz, és alig egy hájtásnyira a Temzétől. Az épület valamikor egy részét képezte Robert Devereux palotájának, aki I. Erzsébet királynő kegyeltje volt, és 1601-ben a londoni Towerben vesztette életét. Az épület átvészelte az 1666-os londoni nagy tűzvészt is. Az Essex utcai háznak volt egy nagy terme, melyet könnyen átalakíthattak egy 300 személyt befogadó egyszerű templommá.

A házat bérbe vették, és megszerezték a templomnak mint disszenter istentiszteleti helyiségnek megnyitásához szükséges engedélyt. Az első istentiszteletet minden különösebb hírverés nélkül 1774. április 17-én, vasárnap tartották meg. Lindsey prédikált, textusa ez volt: „Igyekezvén megtartani a lélek egységét a békességnek kötelékében“ (Ef 4, 3). Gyülekezete mintegy 200 személyből állott, köztük néhány kiemelkedő személyiség, mint B. Franklin tudós, államférfi, az amerikai Massachusetts gyarmat képviselője, J. Priestley unitárius lelkész, az oxigén felfedezője, akit később a francia forradalom pártolása miatt üldöztek; jelen volt még több disszenter lelkész és nemes. Közadakozásból elegendő összeg gyűlt össze arra, hogy az épületen elvégeztesék a szükséges átalakításokat, kifizessék előre a ház két évi bérletét és biztosítsák Lindsey szerény megélhetését. Három év múlva már meg is vették az épületet a telekkel együtt, s további átalakításokat végezhetek rajta, hogy megfelelő disszenter imaház stílusú templomhelyiséghez és lelkeszi lakáshoz jussanak. Az átalakítási munkálatok 1778 március végén fejeződtek be, és 29-én, vasárnap, már megtartották a felavató istentiszteletet, melynek keretében Lindsey prédikált Jn 4, 23 verse alapján: „Az igazi imádók lélekben és igazságban imádják az Atyát.“

A következő négy éven át Lindsey egymaga végezte a lelkészi szolgálatot. 1782-ben maga mellé vette társlelkészi minőségben dr. John Disney lelkészt, aki szintén az angol államegyházból lépett ki. 1793-ban hanyatló egészségi állapotára való tekintettel, hetvenéves korában állásáról lemondott. Utóda dr. John Disney lett.

Lindsey 1808. november 3-án halt meg, felesége három évvel élte túl. A londoni Bunhill Fields temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az Essex utcai templom további történetét röviden a következőben foglalhatjuk össze. Az 1880-as években, mivel London lakossága a központtól mindinkább a peremvárosokba költözködött ki, a gyülekezet lélekszáma annyira lecsökkent, hogy fennállott a templom bezárásának a veszélye is. 1887-ben új helyzet alakult ki. Az Essex utcai gyülekezet egyesült egy másik, London Kensington negyedében lévő gyülekezettel, s közösen építettek egy nagyszabású gótikus templomot, mely Essex Church néven ismeretes. Az Essex utcai épület pedig a Brit és Külföldi Unitárius Társulat székháza lett *Essex Hall* néven. A Társulat 1825. május 25-én alakult meg, ugyanazon a napon, amikor az Amerikai Unitárius Társulat is létesült. Ekkor ünnepelték az első latin nyelvű levélváltást is az erdélyi unitárius egyházzal.

1944-ben egy repülőtémadás következtében az Essex Hall teljesen elpusztult, de 1958-ban fönix madárként romjaiból újra felépült mint a harminc évvel ezelőtt létesült Angol Unitárius és Szabad Keresztény Egyházak székháza. Napjainkban a főváros újrarendezése során az Essex Church templom lebontásra került, s helyet adott egy modern épület-tömbnek, melyben megfelelő elhelyezést kapott a templom és a lelkészi lakás.

Íme, ez a története annak, hogy egy, csak a lelkiismeretére hallgató ember hősiek magatartása révén „először tartottak Angliában, zajtalanul, de nyilvánosan unitárius tanítást és istentiszteletet egy hivatalosan elismert disszenter templomban, függetlenül a régebbi presbiteriánus egyházközségektől”⁴⁵. A presbiteriánusok legtöbb gyülekezete ugyanis a 18. század folyamán unitáriussá lett. Ebben az időben az unitárius istentisztelet és tanítás még törvénytelen volt, és szigorú büntetéssel járt. A túrelmi törvény hatályon kívül helyezte a hírhedt 1662. évi egyöntetőségi törvényt (Act of Uniformity), és engedélyezte a disszentereknek az istentisztelet szabad tartását, de e jogok élvezéséből kifejezetten kizárta az unitáriusokat és katolikusokat. Ez a megkülönböztetés és hátrányos helyzet csak 1813-ban szűnt meg. Éppen ezért sem a Lindsey gyülekezete, sem pedig a presbiteriánus eredetű unitárius gyülekezetek unitarizmusukat nem mutatták ki tüntető módon, bár magukra hagyatva azt bátran fenntartották. Ismeretes, hogy Lindsey istentiszteleteit egy ideig a kormány megbízottja is látogatta, kétségen kívül azért, hogy ellenőrizze. Ebben az időben ugyanis sok disszenter lelkész, mint pl. J. Priestley is, prédikációjukban merész reformtörekvéseknek adtak hangot.

Lindsey, mivel nem a presbiterianizmusból, hanem az anglikán egyházból jött, magával hozta a liturgikus elemet is az unitarizmusba. Az istentisztelet szentháromsági formuláival és a Krisztushoz intézett imádságokkal nem tudott kibékülni, de ugyanakkor szerette az anglikán istentisztelet rendjét, magasztosságát és nyelvezetét; éppen ezért ennek egy

átdolgozott és javított változatát készítette el az Essex utcai templomban való használatra. Azóta az angol unitarizmus liturgikus eleme át-szűrődött a különböző eredetű egyházközösségekbe.

Lindsey-nek mintegy tizennyolc sajátos munkája jelent meg nyomtatásban, többnyire prédikációk, értekezések és előadások. Híres munkája a *Védírat a Catterick-i plébánosságról való lemondásért*, melyben a Biblia tekintélyére támaszkodva bizonyítja, hogy „az istentisztelet egyedül csak az egy igaz Istenhez, az Atyához szólhat“. Bár a kérdést nem vitte tovább, mert célja nem a vita, hanem a keresztény élet előmozdítása volt, mégis belesodródott a könyve által kiváltott hitvitába. Bátor kiállása hasonló gondolkodású személyekkel hozta össze, ugyanakkor eszközül szolgált arra, hogy az övével azonos irányban haladó gyülekezetek erősödjenek az összetartásban, és a közös célra törekedjenek. Priestley-re, Belshamra és másokra várt a feladat, hogy erélyükkel, harcias fellépésükkel hallassák az unitarizmus hangját az országban és erősítsék szervezetét. J. Martineau, bár hitelvi szempontból megingatta a szentírási alapot azzal, hogy a felvilágosult lelkiismeretet emelte a vallásban a végső tekintély rangjára, majd bizonyos társadalmi megosztottság is próbára tette az unitárius egyházat, mégis a 18. század utolsó éveiben lefektetett szilárd alap biztosította az unitarizmus szellemi egységét a változásban és fejlődésben.

KENNETH TWINN

Fordította Nagy Ferenc.

JEGYZETEK

¹ Wilbur, E. M.: *A History of Unitarianism*. Boston, 1952. 285.

² Bolam, C. C. — Goring, J. — Short, H. L. — Thomas, R.: *The English Presbyterians*. London, 1968. 22.

³ Lindsey, T.: *An Apology on resigning the Vicarage of Catterick*. Yorkshire in 1773. London, 225.

⁴ Uo.

⁵ Rowe, M.: *The story of Essex Hall*. London, 1959. 22.

Lásd még: Belsham, T.: *Memoir of the late Revd. Theophilus Lindsey*. 1820.

ENYEDI GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK LEVELE CREKER (KRECHERUS) DÁNIEL BESZTERCEI JEGYZŐHÖZ

Enyedi György (1555—1597), Dávid Ferenc után a XVI. század második nagy unitárius teológusa, Nagyenyeden született. Eleinte a kolozsvári főiskolán mint tanár működött. 1584-ben kezdi meg három és fél évig tartó külföldi peregrinációját. Ez idő alatt a genfi és a pádovai egyetem hallgatója. 1587 nyarán hazatér, öt évig az unitárius kollégium rektora volt, majd 1592-ben kolozsvári magyar prédikátornak és

az erdélyi unitárius egyház harmadik püspökének választják. Enyedi György 1597. november 24-én halt meg bélköszvényben. Sírjánál Várfalvi Kósa János — a püspöki székben utóda —, a tanulóifjúság nevében pedig Cromer Péter mondott beszédet².

Az alábbiakban közölt, eredetiben latin szövegű levelet³ Enyedi György 1597 augusztusában, tehát röviddel halála előtt írta. A címzett Creker Dániel, Beszterce város művelt nótáriusa, akinek életéről és vallási meggyőződéséről legtöbbet a kolozsvári magyar és szász unitáriusok vitáiból tudhatunk meg.

Crecherus (Krecherus) Dániel valószínűleg a gazdag és tekintélyes *Kretschmer* besztercei patricius család tagja. 1587—1602 között megszakítás nélkül viselte a besztercei „esküdt jegyző“ (juratus notarius Bistriciensis) tisztséget. 1603-ban már Laurentius Kochius a besztercei nótárius. Ebből arra következtethetünk, hogy Crecherus Beszterce városának Basta tábornok vezette ostroma alatt vagy az azt követő pestisjárványban tűnt el. Protocollumaira jellemző a gondos fogalmazás és szép írás.

Hunyadi Demeter püspök 1592-ben bekövetkezett halála után a jelleltek között szerepel Hertel János, Dávid Ferenc fia⁴, és Iacobinus Bernád mellett Kethlerus Dániel is, aki azonos az 1597-ben keltezett levélben említett Creker Dániellel.

„Dániel Kethlerust, kinek tudománya, jámbor és megfegyhetetlen életjозansága, ez országban fő uraknál és nemessóknél, sőt ugyan az kmetek attjafiainál is nyilván vagyan: ezzel akarjátok megvetni, hogy az ecclesiastica vitát nem követte, és hogy notarian lakott, mert tudománya ellen nem szólhat kmetök, kiben semmi fogyatkozás nintsen, kinek elégségében mű meg nyugottunk, kit az tanításra egy néhány üdőtől fogva instantissime kívántunk. Ez tiszteletes uraink mi némű erős ratio legyen, gondolkoggyék kmetök jobban felőle. Nem követte ő az ecclesiastica vitát, mert nem lehetett helye az Luterana Confession való ministerek közt: Sőt az ő eruditioja, jámbor tökéletes élete némely fő emböröket ha nem alliciált és rápiált volna in hominis amorem, talán még az városban⁵ sem szenvedtek volna. Kételen volt tisztességes kenyeret in re litararia-keresni. Mert ő rajta még német országban laktában kiadtak volt, és az segítséget töle meg vonták minthogy erre a vállalásra hajlot volt. Így kényszeríteték sők fő uraink tanácsából az ítélő mesterhez állani, és abban magát exerceálni, kivel annak utánna tiszteleges életet viseljen hazájában. Noha az Religio dolgában nagy fogóságban volt, és sok lelki háboruban élt, az ott való tanitok miatt, kik hol ki prédicáltak, hol ugyan excommunicáltak és minden vexelt cselekettek rajta. Ennek penig eruditioja és tudos volta olyan, hogy ha egyet vagy kettőt kiveszünk az mi vallásunkon való ministerek közül, senkinek az pálmát nem engedi, vagy disputatoria kel, vagy egyéb probára a dolog, azért nincs kmetöknek mit benne megvetni.

A mi azt nézi hogy ex civili conditione választjuk, ez mi nálunk és az mi nemzetünknel nem új dolog, csak igen mostani exemplumot is hozhatunk elő...“ (A továbbiakban megemlíti Christianus Pomariust⁶ és Antonius Jung⁷ szerdahelyi királybíró, aki mint szászorbói plébános halt meg.)

A Daniel Kethlerust támadó besztercei tanítók és lelkészek közé tartozott kétségtelenül Gallus Rohrmann is. Rohrmann Tekén született és a strasbourgi egyetem hallgatója volt, akárcsak földije és kortársa, Georg Deidrich, aki éppen a XVI. század utolsó évtizedében tért át az unitárius vallásra, és mint kolozsvári prédikátor fejezi be eredményekben gazdag életét. Gallus Rohrmann (†1602), a besztercei gimnázium igazgatója (1593—1598), számos kéziratban maradt munka szerzője⁸. Egy ismeretlen kortárs feljegyezte Rohrmann egyik munkáját (*Historia ex ore Magistri Galli Rohrmani Bistriciensis audita*), melyben azt jegyzi fel, hogy Martin Hesshusius (Tilmann Hesshusius német ortodox-lutheránus hittudós [1527—1588] fia) minden erdélyit blandratistának, azaz unitáriusnak tart⁹.

A Báthoriak idején nehéz helyzete volt az unitárius hitelveket valló értelmiségieknek. Daniel Kethlerus besztercei jegyző és hittársai lelki erejére vall, hogy mégis hívek maradtak az akkori idők leghaladóbb vallási felfogásához.

Amint Enyedi leveléből kitűnik, még 1597-ben is tanult a kolozsvári unitárius főiskolán egy besztercei száz ifjú. Szállásadója Bonczidai Gergely ötvösmester, Kolozsvár tisztos polgára.

Enyedi György püspök levelének fő jellegzetessége a mostoha idők diktálta óvatosság. Sehol sem írja le az unitárius szót, aláírásában pedig nem említi meg egyházi tisztségét. A levélnek talán az a legszebb része, melyben a meggyőződésből unitáriussá lett ifjú gondoskodásáról van szó.

A levél szövege szó szerinti másolatban:

*Prudenti et erudito viro D. Danielj Crekero Notario
urbis inclytæ Bistreciensis amico et fratri observando*

Salutem plurimam, et officiorum commendacionem etc. Credo tibj, obseruande vir, notum esse tum adolescentem, tum patrem illius, qui hic apud nos, in aedibus circumspecti viri Gregorij Bonczidaj, viuit. Eum puto apud patrem accusatum esse, ac si nostram religionem imberit et approbavit, ideoque grauiter ei succenset, et hinc abducere, et quouis alio ablegare, quam hic relinquere mauult. Ego ad me vocato adolescente, quem heri primum allocatus sum, que esset in religionem nostram affectu interrogauj, et intellexj eum, sua sponte nullo mouente aut instigante, in nostram sententiam descendisse, et sicut est, veram eam pre ceteris esse, sibj certo persuasisse. Gausus sum et mihj, et illi hunc animum gratulatus, ac eum ad constantiam hartatus sum. Sed cum parentis eam esse voluntatem, vt primo quoque tempore domum, vna cum sua suppellectili tota, redeat neque vltrum hic Viuat: placuit te per literas compellare, ne iuueni et Ecclesiae desis. Audio tibi patrem illius esse familiarem, tu per occasionem, captato ad hanc rem pro tua prudentia tempore opto, da operam, vt homini persuadeas, ne inde hinc iuuenem alio transferat. Non de erunt (sic!) tibi suadendum probabilia argumenta. In nostra patria non posse reperiri scholam ad exercendos iuuenes meliorem. Et quam sit incommodum studia iuuenen iam capta interrumpere, et cursum impedire. Si autem religionis mentionem faciat, hoc quoque excusare et emollire potes: Iuuenem nimirum esse adhuc et si quid nunc illi verisimile videatur, illud in posterum facile eum mu-

taturum et damnaturum. Si peregre illum velit mittere, nondum esse satis commodum, sed expectandum adhuc aliquandiu, dum et eruditione et aetate confirmetur magis. Haec et alia, quae tu prudentius excogitare, et plura proponere potes, illi commemorato vt et patrem filio places, et patronos veritatis, quantum in te est, plures efficias. Non debes dubitare, sicut credo nihil te dubitare, hoc tuum officium et Deo imprimis, et adolescentij et milij fore gratissimum, atque adeo multis salutarei. Si pater insanire perget, nos sane adolescentis habeamus rationem, et illum quibus poterimus officijs et cura fouebimus cuperemus tamen id patre non inuito fieri.

Vale din felix

Datum Claudiopolj 4 die Augusti 1597

Tuus in Domino Frater
Georgius Eniedinus (manu propria)

A levél fordítása:

Creker Dániel úrnak, a híres Beszterce város jegyzőjének, okos és tudós férfiúnak, barátnak és tiszteletreméltó testvérnek.

Sok üdvözetet és szolgálataim ajánlását stb. Azt hiszem, tiszteletreméltó férfiú, hogy ismeretes előtted mind az az ifjú, mind annak az apja, aki itt nálunk a jeles Bonczidai Gergely házában él. Úgy tudom, hogy őt apjánál bevádolták, minthogy elfogadta és helyeselte a mi vallásunkat, aki ezért súlyosan megneheztelt reá; most azon van, hogy bárhová elviszi, semhogy itt maradjon. Magamhoz hívtam az ifjút, akivel tegnap beszéltem először, és megkérdeztem tőle, hogyan jutott a mi vallásunk befolyása alá; feleletéből megértettem, hogy ő önként, saját magától, anélkül, hogy valaki erre biztatta volna, tért át vallásunkra, meggyőződven arról, hogy ez az igazi [vallás] a többi között. Magam is örvendtem ennek, szerencsekivánatomat fejeztem ki, és állhatatosságra buzdítottam. Miután azonban értésére adtam, miszerint szüleinek az a szándéka, hogy ő az első alkalommal térjen haza minden ittlevő holmijával együtt és itt ne tartózkodjék tovább: úgy határoztam, hogy e levél által megkérlek, ne hagyd cserben ezt az ifjút és az egyházat. Hallom, hogy baráti viszonyban vagy az ő [a fiú] apjával, s alkalomadtán, midőn időd engedi, belátásod szerint igyekezzél őt rábeszélni, hogy ne vigye el az ifjút máshová. A megfelelő érvek az ő meggyőzésére nem fognak nálad hiányozni. A mi hazánkban az ifjak nevelésére jobb iskolát nem lehet találni. És mennyire helytelen, hogy az ifjú megszakítsa a már elkezdett tanulmányait, és azok folytatását megakadályozzák. Ha pedig említést tenne a vallásról, erre is tudsz mentséget felhozni és ennek élet elvenni. Az ifjú kétségkívül igen fiatal, s ha most valami elhihetőnek mutatkozik is számára, azt később ő maga könnyen megváltoztathatja és elítélheti. Ha pedig [fiát] külföldre akarná mégis küldeni, [úgy gondolom] erre az idő még nem elég alkalmas, hanem még itt kell tartózkodnia, ameddig mind tudásban, mind korban megerősödik. Ezeket és más dolgokat is gondold ki bölcsességed szerint, sőt még egyebet is felemlíthetnél, hogy [ezáltal] az apát kiengeszteld a fiú iránt, és hogy több pártfogót szerezz az igazságnak, úgy, amennyire az tőled

kitelik. Nem kell haboznod, s hiszem, hogy nem fogsz habozni azon, hogy ez a szolgálatod mind Isten, mind az ifjú és az én számomra is nagyon hasznos lenne, és téged még sokan mások is üdvözölnének. Ha az apa ennek ellenére is értelmetlenül viselkednék, mi fogunk törődni az ifjúval, és amennyire ez tőlünk telik, szolgálatainkkal és gondoskodásunkkal őt pártfogolni fogjuk; mégis kívánatos volna, ha ez nem az apa akarata ellenére történék. Éljd boldogul.

Kolozsvár, 1597. augusztus 4.

testvéred Az Urban
Enyedi György s.k.

SEBESI PÁL

JEGYZET

¹ Enyedi maga mondja a Szilvási Jánossal folytatott teológiai vitában, hogy másfél évet töltött Genfben és valamivel többet Pádovában. Vö. Zoványi Jenő, *Enyedi György lektori működésének és külföldi tanulásának időpontja*. Keresztény Magvető LXVIII. k., 1936, 88—89.

² Kanyaró Ferenc, *Enyedi György egyházi beszédei*. Ker. Magv. XXXII. k. 1898, 22—29 és 77—86; Pálffy Márton, *Enyedi György emléke kortársai verseiben*. Ker. Magv. LXII. k. 1930, 279.

³ Friedrich Storch, *Ueber den Einfluss de reformatorischen Bestrebungen des XVI Jahrhunderts auf die Entwicklung und Bildung der Schulen*. „Programm des evangelischen Gymnasiums zu Bistritz“ XI, 1862, 45—46.

⁴ Sebesi Pál, *Újabb adatok Dávid Ferenc családjáról és nemzetiségéről*. Ker. Magv. 78. k. 1972, 40.

⁵ Bizonyára Besztercén.

⁶ Christianus Pomarius fiatal korában Kolozson számtartó deák volt, majd Lekence (Lechința, Lechnitz) evangélikus lelkésze lett.

⁷ Antonius Jungról Dr. Ludwig Binder is említést tesz *Adatok a 16. századi erdélyi unitárizmus történetéhez* című cikkében, Ker. Magv. 79. k. 1973, 14.

⁸ Ioseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. III. Kronstadt, 1871, 118—119.

⁹ „Cum quondam Paulus Agathensis, Anno 1595 existens Minister ejusdem Ecclesiae inter faciens Germaniam versus, visitasset aedes Martini Heshusii, ipsumque salutasset, dixit Heshusius ad eum: Was begehrt du? Woher kommst du? wer bis du? Respondit sic: Sum Studiosus Transilvanus. Ille iterum eum alloquens dixit: Nostine Blandratam? hic responsit: bene novi, immo etiam per biennium vixi cum eo. Heshusius in iram prolapsus dixit: Kommt her Frau, auch alle ihr Haus-Gesinde, wollt ihr den Teufel sehen, hier seht ihr ihn lebhaftig. Hinc Agathensem oportuit statim e domo exire. Existimabat enim Heshusius (quia Blandrata fuit Arianus) omnes etiam Transilvanos esse Arianos“. Vö. Trausch, i.m. 119.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

A GYŰLŐLET ROMBOL, A SZERETET ÉPÍT

1Sám 15:2—3

Mt 5:43—48

Lamb Károly, a nagy angol esszéíró, aki történetesen unitárius volt, több esszét írt, ezek közül egyik a „sült malacról szóló értekezés“, melyben elmondja, hogyan jött az ember a sült hús felfedezésére.

Évezredekken át az ember az állat húsát nyersen fogyasztotta. Egy véletlen felfedezés vetett véget ennek a szokásnak. Élt valamikor egy Ho-ti nevű disznópásztor. Egy reggel elment az erdőbe makkot gyűjteni állatainak. A sertéseket a fia gondjára bízta. Bo-bo, a fiúgyermekek szokása szerint, tűzzel játszott, s egy szikra lángra lobbantotta kunyhójukat, mely pillanatok alatt porrá égett. Vele együtt leégett a pajta is, melyben egy kismalac volt bezárva.

A gyermek nagyon megijedt. A kunyhót könnyű volt újjáépíteni, a kismalac elvesztése azonban igazi tragédia volt. Mit mondjon apjának, mit hozzon fel mentségére? Amint a kunyhó és a pajta kialvó tűzét piszkálta, egyszerre a sült malac kellemes szaga megcsiklandozta orrát, és amint megérintette a még forró sült malacot, a malac bőre ujjához ragadt, és megégette. Hogy az égés fájdalmát enyhítse, megégetett ujját szájába kapta, és csodálkozva fedezte fel a sült malac jó ízét. Miután atyja hazatért, a gyermek beszámolt neki nagy félelemmel a szerencsétlenségről és egyben arról a tapasztalatáról is, hogy a sült hús nagyon ízletes. Az apa megkóstolta szintén, és úgy találta, hogy a sült hús valóban sokkal jobb a nyersnél. Attól kezdve a szomszédok megfigyelték, hogy mihelyt Ho-ti kocája malacozott, a pajta s benne egy kis malac nemsokára leégett. A dolog gyanút keltett. Gondosan kezdték figyelni a pásztort, és nemsokára a titok kitudódott.

Ho-ti pásztort, mint aki megsértette a fennálló szokást, bíróság elé állították, és vele együtt mint bizonyítékot bemutatták a sült húst is. Mielőtt ítéletet hozott volna, a bíróság szükségesnek látta a sült hús közelebbi vizsgálatát. Ám a bírók is ízletesnek találták a húst, és a pásztort felmentették. Ettől kezdve jött gyakorlatba a sült hús evése. Crszágszerte az emberek, hogy sült húshoz jussanak, felgyűjtötták a malaccal együtt a pajtát, kunyhójukat. Érthető, hogy idővel mind a malac, mind a tüzelőanyag feltűnően drága lett. Akkor egy bölcs tünt fel, aki megtanította őket, hogy sült húst ehetnek anélkül, hogy kunyhóikat leégetnék. Lamb Károly esszéjét így fejezi be: „A hasznos és magától

értetődő ismeretek csak lassan, fokozatosan hódítanak teret az emberek között és válnak közkinccsé.“

Jól tudjuk, nem könnyű az embernek szeretni a felebarátait. Szeretet nélkül pedig nem lehet élni. Szeretet nélkül nem beszélhetünk a személy iránti tiszteletről, mely arra kötelez, hogy mindig igazak legyünk és tiszteljük az ember alapvető jogát a jobb élet iránt. A kápsziság és a hatalom utáni vágy akadályoznak olyan társadalom felépítésében, ahol minden ember jóléte fontosabb, mint a' vagyon, és az igazság kívánatosabb, mint bármilyen élvezet és kényelem.

Az emberek a szeretet hiányában, hogy személyi boldogságukat és szabadságukat megvédjék embertársaikkal szemben, különböző szokásokat és törvényeket alkottak, hogy ezekkel szabályozzák az ember magaviseletét és büntessék az engedetleneket. Az ilyen törvények uralma azonban csak egy nemzet szűk határain belül érvényesült. A nemzet határain kívül az erőszak hatalma uralkodott, de az embereknek a törvényről és a rendről alkotott felfogása túlterjedt a nemzeti közösségen.

Az idők folyamán olyan világról kezdtek elmélkedni, mely mentes lesz a háborútól és ahol a kard helyett a békés tanácskozás dönt minden vitás kérdésben. Így született meg az első világháború után a Népszövetség. Ez a szervezet nem volt tökéletes. De mégis egy lépést jelentett olyan szervezet felé, mely majd képes lesz véget vetni minden háborúnak, és megteremteti a társadalmi igazságosságot és a békét.

A Népszövetség nem a véletlen műve volt. Nem nevezhető csupán néhány nagy személyiség alkotásának. Ez a szervezet lassú fejlődés eredménye. Abban az időben fogamzott meg, amikor a háborút az ember jólétére és biztonságára nézve még szükségesnek tekintették. Fejlődése ma is tart. Minden igaz és tisztánlátó embernek segítenie kell azt a törekvést, hogy a háborút és mindazt, ami a háborút okozza, ki kell küszöbölni az életből.

Két bibliai részt olvastam fel. Az egyik a Sámuel könyvéből való, mely arra biztatja az embereket, hogy irgalom nélkül pusztítsák el ellenségeiket, férfit, nőt és gyermeket. A másikat a Máté szerinti evangéliumból vettem, amelyben Jézus azt tanítja, hogy mint Isten gyermekei szeressünk minden embert, még ellenségeinket is. Az első bibliai résznek a háttérében áll a háborút szerető ószövetségi Isten-fogalom, a másik mögött Jézusnak az a tanítása, hogy Isten szerető Atyánk, aki az emberi nemzetet testvériségben kívánja összefogni. Ez ama igazság, melyet vallunk, s melyet meg akarunk valósítani. Mert tudomásul kell venni: hogy senki sem sziget az emberiség tengerében, nem élhet úgy az emberi közösségben, mint valami sziget, elszakadva a kontinensektől.

Ezt az igazságot a múlt és jelen eseményei igazolják. Megvan a szabadságunk arra, hogy egyénileg keressük üdvözülésünket, de azt csak közösen találhatjuk meg. Minden olyan szervezet, amely gyógyítani akarja világunkat, össze kell fogja a világ minden népének közreműködését. A Népszövetségben nem volt meg ez az egyetemes közreműködés, és ez volt az oka annak, hogy elbukott. A Népszövetség mulasztását kívánja pótolni a második világháborúban létrehozott új szervezet, az Egyesült Nemzetek Szervezete.

A háború elhalóban van; az igazi nemzetközi életszemlélet napról napra növekedik, de csak nagyon lassan. A múltban a béke biztosítása érdekében a népek nagy birodalmakat alapítottak; Egyiptom, Perzsia, Róma mind megteremtették a maguk birodalmait. A hatalom birtokában mindenik elsőszerepre törekedett és a szomszédos népek leigázására, hogy a maguk jólétét biztosítsák. Ezek a birodalmak azonban mind elbuktak. És ma újból szemben állunk a nagy kérdéssel, hogyan tudjuk szabályozni a nemzetközi kapcsolatokat, hogyan tudjuk biztosítani a nemzetek fejlődését, hogyan tudjuk védelmezni a kicsit és a gyengét az erős agressziójával szemben. A Lamb Károly meséje ismétlődik. Mi is akarjuk a sült húst, de ezt nem úgy gondoljuk elérhetőnek, mint a régi emberek, hogy fel kell gyűjtanunk házainkat ahhoz, hogy hozzájussunk a kívánatos dologhoz. Ez képtelenség, nem méltó az emberhez. Mi tudjuk, hogyan érhetjük el a kívánt dolgokat. Mi mind biztonságot akarunk, de nem akarjuk tudomásul venni, hogy ez a biztonság a háború által nem érhető el.

Egyetlen reményünk a nagy tűz elkerülésére, mely lerombolhatja az egész civilizációt, megsemmisítheti az egész világot, az, hogy közösségek együttműködve gondolkozzunk és cselekedjünk. Ehhez pedig nekünk, vallásos embereknek kell példát adnunk. A mi világunk évszázadokon át éppen eleget szenvedett a vallásháborúk miatt. Sok ember éppen azért veszítette el hitét, mert mi vallásos emberek nem azt cselekedjük, amit prédikálunk. Ebben van az Unitárius Világszövetségünk hivatása: bizonyosságot tenni a világ előtt, hogy mi tudunk együttműködni, hogy mi egyek vagyunk az egyetemes testvériségre vezető szellemenben. A mi üzenetünk a ma emberéhez az, hogy működjünk együtt egy jobb világért még akkor is, ha különbözünk, mivel ugyanaz a lélek éltet mindnyájunkat. Az Unitárius Világszövetség arra figyelmeztet, hogy sohasse feledkezzünk meg a következő alapelvekről: a lényeges dolgokban egység, a kétséges dolgokban szabadság és mindenben szeretet. Mert Pál apostol is azt tanította, hogy az életben mindig megmarad: „a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet“.

Életünkben távolítsunk el minden olyan szellemet, amely egyoldalúságra törekszik, elszakítja egymástól az embereket, és megbontja Isten világának egységét. Törekedjünk az átfogó szeretetre, válasszuk életűtnak a jézusi tanítást, s éljünk annak tudatában, hogy a fejlődés útja a béke útja, a boldog jövő záloga. Ámen.

DR. JOHN KIELTY

Elmondotta május 19-én Kolozsvárt; fordította dr. Erdő János.

A TÉKOZLÓ FIÚ

Lk 15:11—32

Ez a mindnyájunk által jól ismert példázat egyesek felfogása szerint korunk vallásos emberének már nem mond semmi újat. Pedig meggyőződésem szerint mondanivalója ma időszerűbb, mint valaha. Hiszen mi, kivétel nélkül mindnyájan, tékozló fiak vagyunk, akik annak idején kikértük az örökség ránk eső részét, s elindultunk a világba azzal a célkitűzéssel, hogy felépítsük saját felelősségünkre támaszkodó, önálló életünket, nem ragaszkodva azokhoz a javakhoz és értékekhez, amelyeket otthon hagytunk az atyai házban.

A ti unitárius őseitek éppen úgy, mint a mi szabadelvű vallásos felfogást hirdető német hitőseink is, egykor elhagyták azt a környezetet, amelyben felnőttek, azért, hogy megálljanak saját lábukon, és önálló szabad életet építsenek ki.

A tékozló fiúság, vagy ahogyan a Biblia német szövege mondja, az elveszett fiúság nagyszerű jelképe a reformáció elindítója, Luther Márton, aki a középkori egyháznak a javait és értékeit eltékozolta, mert az szerinte bűneiben megkövesedett; mert keserű tapasztalatok alapján világossá vált előtte, hogy az öröklött értékek számára értéktelenné váltak, kezei között semmivé olvadtak, úgyhogy ő elveszítette mindazokat a javakat és értékeket, amelyeket a középkori egyház több mint ezer esztendő folyamán felépített.

Aztán felgyült lelkében annak a világossága, hogy ezek az elveszített javak és értékek egyáltalán nem tulajdoníthatók az atyai örökségnek, mert azok emberek által teremtett javak és értékek voltak, amelyek mögött nem annyira az atya, hanem egy olyan erő áll, amelyről a példázat egyáltalában nem beszél, és ez az erő az anya, az egyház.

Érdemes egy pillanatig arra a különleges tényre gondolnunk, hogy a tékozló fiú példázatában a fiú se hazulról való eltávozásakor, se hazaérkezésekor az anya egyáltalán nincs megemlítve.

Arra a kérdésre, hogy ez miért van így, a felelet egyszerű: a példázatban jelképes beszédről van szó. Itt ugyanis nem egy tényleges falusi gazdaságot kell értenünk, ahol két fiú él és dolgozik apjával együtt. Nem. A gazdaság itt csupán jelképe valaminek, amit a példázat kifejtani óhajt. Ezt a valamit így nevezhetjük: Isten országa. De felmerül a kérdés: Isten országát hol találhatjuk meg? Ki hirdeti magáról azt, hogy a földön az Isten országát képviseli, és reá van bízva az Isten országa javainak, értékeinek a megtartása és gondozása? Ezt hirdette magáról a középkori egyház; megmerevedett hitfelfogásában olyan javakat és értékeket hangsúlyozott ki, amelyek az egyes vallásos embertől nem csupán feltétel nélküli alkalmazkodást, hanem rabszolgai engedelmességet követeltek. De Luther Márton ezt a szolgai meghajlást éppoly kevéssé tudta teljesíteni, mint pl. az olasz Giordano Bruno vagy Serveto Mihály, akiket haladó szellemű tanításaikért a 16. században máglyán megégettek, vagy a ti egyházalapítók, Dávid Ferenc, aki négy évszázaddal ezelőtt hitének győzelméért a dévai várban mártírhalált halt. Ezek a lángoló lelkületű emberek a példázat szavai szerint idegen vi-

dőkre költöztek, és látszólag elfordultak atyjuktól, aki, átvitt értelemben, Istent jelképezte. Azonban ők a valóságban nem atyjuktól, Istentől fordultak el, hanem attól az erőtől, amelyről a példázat készakarva nem beszél: elfordultak az anyától, azaz az egyháztól. Ezek a vallás-erkölcsi és szellemi hősök éppen úgy nem tudtak az állítólag róluk anyai módon gondoskodó egyházhoz visszatérni, mint ahogyan Jézus számára sem tudott nyilvános fellépése után többé a zsinagóga igazi otthon lenni.

És hogy ezt a szolgálatot, amelytől ezek az emberek elszakadtak, csak rabszolgai szolgálatnak foghatjuk fel, világosan kitűnik a példázatból: az idősebb testvér nem más, mint a gögös, felfuvalkodott farizeusi szellem képviselője, és azt a szolgálatot, amellyel hosszú éveken át atyját szolgálta, ő maga is szolgai szolgálatnak nevezi. Szó szerint ezt mondja: „Íme sok esztendeje szolgálok néked.“ Pedig Isten, az Atya nem szolgai szolgálatot, rabszolgaságot kíván, ő azt az embert szereti, aki teljes szabadsággal adja oda magát, aki neki teljes szabadsággal szolgál.

Éppen ezért a példázat szerint az atya kisebbik fiának odaadja az őt megillető juss felét, lehetőséget adván neki ezáltal arra, hogy saját szabadságát felfedezze. Az atya tudta, hogy a fiú is arra van hivatva, hogy a férfi önállósága benne megvalósuljon; azt is tudta, hogy annak az élete eleve el van tévesztve, aki magát kizárólag a szolgai engedelmességben gyakorolja.

És mit jelent ez a szó: atya? Jelenti Istent, a minden létezőben benne levő isteni jelenvalóságot. Nem jelent tehát egy tőlünk távollevő lényt, aki valahol a ködlő messzeségben, az égben trónol, s valahol a számunkra örökre elérhetetlen magasságban létezik. Ez a szó: atya azt jelenti, hogy Isten hozzánk egészen közel van, amiképpen a földi apa gyermekének nem idegen, hanem a hozzá legközelebb álló, akihez a fiú teljes bizalommal fordulhat. Ezt az Istent, az Atyát találjuk meg itt a földön mindennapi életünkben; ő a mindenütt és mindig jelenlevő, minden teremtményében élő és működő áldott, szent valóság. Ő az az Isten, akit Jézus, Luther Márton, Giordano Bruno, Serveto Mihály, Dávid Ferenc, az egyház tékozló fiai hirdettek. Ő a minden életben benne lüktető, mérhetetlenül és összehasonlíthatatlanul nagy művész, aki Giordano Bruno szerint „az anyagot belülről formálja, alakítja; aki a magnak vagy a gyökérnek a belsejéből a törzset előhívja és kifejleszti; ő az, aki a törzsből az ágakat kibocsátja; ő az, aki a bimbókból formálja, kialakítja, felszínre hozza a leveleket, virágokat és gyümölcsöket“.

Isten tehát minden vonatkozásban jelenlevő, és mi a nagy középkorvégi német keresztény gondolkozóval együtt valljuk: Isten idegen minden múlttól és minden jövőtől, mert Isten csupa jelenvalóság.

A példázat ezt az állapotot a végsőkéig kiélezi, és elmondja, hogy a kisebbik fiúnak, miután mindenét eltékozolta, a disznókat kellett őriznie. A disznó a zsidó ember számára a tisztátalanság megtestesítője. A kisebbik fiú tehát a megaláztatás legalsó fokára süllyedt, annyira, hogy még a disznók eledeléért is hiába sóvárgott, azért az ételért, amivel a zsidók a tisztátalanságot mérik. Ez az étel feltehetően a szentjánoskenyér nehezen megemészthető héja volt, amit disznók etetésére használtak. Erről mondja egy zsidó közmondás, hogy „amikor a zsidó a szentjánoskenyér gyümölcsére van utalva, akkor megtér“.

A kisebbik fiú számára is elkezdődött a nagy fordulat, a visszatérés időszaka, a megtérés, amelyről az Újszövetségben olyan gyakran van szó. Ezt a visszatérést sem szó szerint kell értenünk. A visszatérés itt önvizsgálatot, átgondolást, magabaszállást, a valóságra való rádöbbenést jelent.

A kisebbik fiú átgondolta mindazt, amit tapasztalt és cselekedett, abban a reményben, hogy az atyával való közösségben új életet kezdhet. Tehát, és ez a lényeg, nem úgy tér vissza az atyához, ahogy elment, hanem úgy, mint új ember, mint egy érett férfi. Így is mondhatjuk: úgy tér vissza, mint aki fiúként hajótörést szenvedett, de aztán férfivá fejlődött. Igaz, hogy atyja házában már semmi sem az övé. De így is minden jól van. A régi javak és értékek a meglett emberré érés folyamataiban számára elvesztek, mert a világban azokkal elérni semmit nem tudott, és most mindent előlről kell kezdenie.

És itt, ismét jelképesen beszélve, újból meg kell állapítanunk az anya tévedését. Csupán az idősebb testvér telik meg haraggal. Fölényes büszkeséggel veti atyja szemére a szolgálai szolgálatot, amit teljesített, de amiért az apja neki kecskefiat sem adott, amit levághatott és barátaival elfogyaszthatott volna. A szolgálai szolgálatot az atya nem veszi tekintetbe. A kisebbik fiú azonban új emberként tért vissza. Az atya ezt mondja róla: elveszett, de megtaláltatott, azaz önmagát újra megtalálta. Mostantól kezdve az atyával közösségbe lépve új emberként fog élni és dolgozni.

Erről az életről és munkáról a példázat nem mond semmit. Azáltal azonban, hogy az atyának nem sikerül elérnie, hogy az idősebb fiú a kisebbik fiút elismerje, megvilágosodik az út a példázat helyes megértése felé. Az idősebb testvérek, a farizeusok a zsinagógában nem voltak hajlandók és nem voltak képesek Jézust elismerni. Az idősebb testvér szelleme Luther Mártont kiátkozta, Giordano Brunót és Serveto Mihályt megégette, Dávid Ferencet halálba kergette, Sylvanus német lelkeszt unitárius hitfelfogása miatt 1572-ben Heidelbergben nyilvánosan kivégeztette.

Őseink, hitelődeink útmutatásának a szellemében nekünk, mai valóságos embereknek az a szent hivatásunk, hogy a fiatalabb testvérrel együtt és Istennel, Atyánkkal való szent közösségben úgy éljünk, mindennapi kötelességeinket úgy végezzük, a jézusi erkölcsi parancsolatokat úgy gyakoroljuk, hogy Isten országát, amelyről az idősebb testvér tévesen azt hitte, hogy már birtokolja, önmagunkban fokozatosan megvalósítsuk.

Hogy ez miképpen lehetséges, arra vonatkozóan számunkra Albert Schweitzer, a 20. század nagy teológusa és kiemelkedő vallás erkölcsi személyisége gazdag élete, példaadó cselekedetei és nagyszerű írásai által döntő jelentőségű útmutatást adott. Ez a rendkívüli ember az Isten országa megvalósításának egyedül lehetséges útját „az erkölcsi törvény legyőzhetetlen hatalmában való hit“-ben, az erkölcsi tökéletesedésben látta.

Az elmondottak alapján azért mi, tékozló fiak, akik felnöttekké értünk, új, nemes bátorsággal, diadalmas hittel és erőteljes bizalommal kell felvértezzük magunkat, abban a szent meggyőződésben és feltétlen bizo-

nyosságban, hogy a mindenütt és mindig, életünk minden pillanatában jelenlevő Isten, a mi Atyánk nem fog minket elhagyni, mert ő számunkra védelem, oltalom, erős vár és megtartó gondviselés. Isten, az Atya szüntelenül működik bennünk; csupán újra meg újra fel kell fognunk, meg kell tapasztalnunk szent valóságát. Tudatosítanunk kell önmagunkban, hogy ő, a mi Atyánk a legközelebb áll, közelebb, mint amilyen közel mi önmagunkhoz kerülhetünk.

Ezért a gyülekezet minden egyes tagjával együtt ez ünnepi óra szent áhítatában imádkozzunk ezekkel a szavakkal: Istenünk, Atyánk, aki mindig, mindenütt jelen vagy, légy megszentelve általunk! Légy bennünk áldott valóság; tölts be minket szellemeddel! Mert te vagy a lét, a hatalom, a szeretet; egyedül Benned van oltalmunk, reménységünk és békeségünk, örökkön örökké. Amen.

Dr. HEINZ SCHLÖTERMANN

Elmondotta május 19-én Kövenden, fordította dr. Kovács Lajos

NAGYPÉNTEKI ROMON — PÜNKÖSDI VIRÁG

ApCsel 3,12—15

Tarcsafalvi Albert, néhai költő-papunk *A szeretet* című karácsonyi dicséretének két sorában Istenről így énekel:

Elhint bölcsen néhány magot
Lélekbe, szívbe, mélyen . . .

s ebben a két sorban tökéletesen példázza a megváltó eszmék születését, eredetét.

E kis példázatban a magvető: Isten; az elhintett mag: Isten igazsága; a befogadó talaj: küldöttei, prófétái lelke. Törvényeivel örök időkre kijelölte utunkat a világban; igazságaival, időnként, fényt vet arra.

Isten igazsága kezdetben egy lélekben ragad meg, illetve egy lelket ragad meg, ejt rabul. Mint legnemesebb mag megsírázik; virágot hajt, a virág magot terem; a sok mag szétszóródik.

A valóságban azonban nem megy ilyen simán . . . A magot is, a csírat is, a zsenget is, sőt a virágot is sok veszély fenyegeti, nemegyszer életveszély . . . Így az eszmét is. Nem minden mag esik jó földbe; nem minden lélek fogadja egyformán az eszmét; az emberi gyarlóság összefog a próféták ellen. Jézus is így sír Jeruzsálem felett: „ . . . ki megölöd a prófétákat és megkövezed azokat, akik hozzád küldettek“ (Lk 13,34). István vértanú védőbeszédében keserű váddal vonja felelősségre a tanácsban ülők lelkiismeretét: „ . . . a próféták közül kit nem üldöztek a ti atyáitok?“

Pünkösdi ünnepén ujjong bennünk az öröm! Íme, a nagypénteki romon kivirágzott a pünkösdi virág! Jézus magvetése virágba bomlott

tanítványai lelkében. S ők háromezer lélekbe szórták tovább a lelkükben kinyílt eszme-virág magvait.

De elszorul a szívünk, mikor Péter bátor beszédére a tanácsban ülők fogukat csikorgaták, kiküldék a tanítványokat és arról tanácskozána, hogy megölik őket is. S akkor, ott a tanácsház gyűlölettől fűtött, nyomasztó légkörében elhangzik Gamaliel bölcs tanácsa: „tanácsbeliek, álljatok el ezektől az emberektől és hagyjatok békét nekik... nehogy Isten ellen harcolóknak találtassatok... mert ha ez a dolog Istentől van, ti fel nem bonthatjátok azt!” (ApCsel 5,34—39).

A pünkösdi örökség sok csodálatos, fölemelő, buzdító elemből tevődik össze. Ezek között ott csillog ez is:

Isten igazságát nem kell félteni;
Úgyét veszni nem hagyja!
Nem engedi, hogy prófétái a sírba vesszenek!

Hogy jutott Isten országa igazsága, ez a Jézus lelkében megfogant eszme-mag pünkösdi kivirágzásig? Kövessük az útját Jézus első tapasztalatától a pünkösdi diadalig. Ezen út egy-egy fordulójánál kétségbeesve állunk meg; gyarló figyelmünknek úgy látszik: az eszme elveszett. Máskor örömmel ujjong fel bennünk a hit: az eszme mégis él! Az evangélium csodákkal oldja fel ezeket a feszültségeket... Csodálatos is ez az út; nem egyszer megrendítő, sőt félelmetes, de az események a láncszemek törvényszerűségével kapcsolódva követik egymást; minden Isten törvényei szerint történik. Csodára nincs szükség.

Jézus három évig járta a prófétálás útját. Hintette a lelkében kivirágzott eszme gazdag termését: Isten országa evangéliumát.

Nehéz volt ez az út, de ő végig kitartott. Legelsőnek szülőfalujába vitte az örömhírt; elkergették. Isten országa ellenségeinek megújuló támadásai mind kíméletlenebb erőszakkal üldözték a kereszthalál felé. Lehetett-e azonban mint Mesternek nyugtalanítóbb bánata, mint tanítványainak annyiszor megismétlődő „értelensége“, „keményszívűsége“, „szüklátóköri okoskodásai“ és „kicsinyhitűsége“?

Hol a forrása azoknak az ellentétéknek, félreértéseknek, amelyek Jézus és tanítványai között kezdettől végig felmerültek?

Ha elemezzük a Mester és tanítványai viszonyát, úgy tűnik, hogy Jézus és Péterek egy-egy külön álom világában éltek. A tanítványok azon nőttek fel, hogy „Dávid házából egy fiú adatik nekünk és neki adja az Isten Dávidnak, az ő Atyjának királyi székét és uralkodik a Jákob házán mindörökké“ (Lk 2,32—33). Ennek a messiási váradalomnak a betöltését várták Jezustól s Dávid dicsőségében maguknak megkülönböztetett helyet.

Jézus álma: Isten országa. Ő: a világ világossága. Azért jött, hogy Istennek elszéledt gyermekeit összegyűjtse. Isten országa nem karddal épül, hanem növekedő, tökéletesedő, újjászülető emberekből, és nem kardon, hatalmon áll, hanem szolgálaton és szereteten.

Ugye megérezzük e két álom között a mély különbséget. Egy kicsi ország szűk határai között csapong az egyik; mindenkit szárnyai alá gyűjt a másik; ingatag alapon: kardon és hatalmon állana az egyik; boldog gyermekei hiten, testvéri békességen épül a másik.

Valószínűnek látszik, hogy a tanítványok, ha magukra maradtak, Dávid dicsőségének helyreállításáról tanakodtak. Hogy lesz akkor? Mikor lesz? Rájuk mi vár ott? Ha Jézushoz kérdést intéztek, az ő világukból szólottak fel hozzá, s Jézus az ő világából: Isten országa magasságából szólott le hozzájuk, korholta őket értetleneknek, keményszívűeknek, okoskodóknak.

Ez az ellentét végigkíséri egész útjukon; nem oldódik fel még az utolsó vacsora asztala mellett sem, sőt még nagypénteken sem.

Legélesebben talán a rangvitában kerül szembe a Mester tanítványaival, mikor Zebedeus fiai, anyjuk kíséretében járulnak hozzá azzal a kérsükkel, hogy az országban majd egyikük üljön a jobb, másikuk a bal keze felől. Milyen keserű, de milyen fenséges Jézus válasza! Nem tudjátok mit kértek! Én nem arra készítetek titeket, hogy hatalommal ítéljétek, hanem arra, hogy szeretettel szolgáljatok. „Aki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok!”

Oktató és buzdító búcsúbeszédét milyen oktalan kérdésekkel szakítja félbe hol ez, hol az a tanítvány. Feleleteit úgy veszik a füleik, mint valami idegen világból jövő beszédet, amit nem értenek.

Áldozócsütörtökön, az Olajfák hegyén, mikor földi mivoltában örökre eltűnik szemeik elől, kétségbeesetten így kiáltanak utána: „Uram, avagy nem ez időben állítod-e helyre az országot Izraelnek?”

Lelkük szárnyalása nem bírta Jézus lelkének magas röptét. Lefékezte saját álmuk, mely fegyverhez, hatalomhoz, ranghoz kötötte, a föld színén csapongott. Valami mélyreható „lelki földrengésnek” kellett történnie ahhoz, hogy lelkük e tehertől megszabaduljon, s szárnyain Jézus világába fölemelkedhessék. S ez be is következett!

Nagypénteken a kereszten Jézus ajkáról elhangzottak gyermeki és testvéri szeretetének utolsó szavai. Megrendítő halálával, mint egy igazoló pecséttel, lezárta életművét a földön.

Szegény tanítványok! Bekövetkezett az, amit ők Jézusnak egy percig sem akartak elhinni. A csalódás keserű kalapácsa romba döntötte messiási álmaikat. S álmuk romjainak súlya alatt rogyadozva széledtek széjjel a Golgotáról, mint akik egy-egy keresztet cipelnek a hátukon. Számukra csakugyan sötétség lőn az egész tartományban, a nap meghomályosodik és lábuk alatt a föld megindula.

Jézust eltemették. S az eszme hirdetésében, az igazságát igazoló tettek gyakorlásában beállott a csend, a halálos csend. Súlyos halotti csend!

Él-e még lelketekben valami maradványa annak a lelkiállapotnak, amikor — apáink, nagyapáink idejében — szárazba elvetődött az őszi határ? A magvetők megtették a magukét; ki-ki a földjének száraz göröngyeit elmunkálta úgy, ahogy tudta. Az elmunkált őszi határ fölött elhangzott az utolsó „hó-ide”. S aztán nyomasztó csend feküdt meg az őszi határt. Az elvetett mag milliószámra ott hevert a száraz rögök alatt mozdulatlanul. A magvetők aggodalmas reménykedéssel kémlelték az eget.

Ilyen nyomasztó, halotti csend ülte meg azoknak a lelkét, akik — amíg élt — hittek Jézusban, szavainak igazságában, és követték őt. Lelkükbe valahol mélyen, a nagypénteki romok alatt, ott hevert a Jézus által behintett eszme-mag mozdulatlanul.

Szombatról vasárnapra virradó éjjel megjött az eső. Először csak csendes, reményt ébresztő permeteg. Csak a felszínt érintette, csak a fulasztó port verte el. A kelő Nap úgy nézett le a Földre, mint az anya arcát alig-megmosott gyermekére. Felvirradt az első húsvét hajnala!

Csendes ébredés volt a tanítványok első húsvétja, nem diadalmas ujjongás! Ki merete volna két nappal a nagypénteki lélekrendülés után a háztetőkről szétkiáltani szíve ébredező tapasztalatát: a Mester él!

Ahogy a falevelek rezdüléséből lombsuttogás lesz, úgy szállt szívről szívre, szájról szájra a „jó hír“. Asszonyok kezdtek: A sír üres! A Mester él! A ráébredés ezen első neszezései üres asszonyi beszédnek tüntek a férfiak előtt. Péter az üres sír láttán csodálkozott, és fejét csóválta. Sem a Genezáret tavánál, sem az emmausi úton nem ismerték meg. Háborodásokon, okoskodásokon és rémült csodálkozásokon kellett átbukdácsolnia összetört lelküknek, hogy hinni merjék azt, amit tapasztalnak (Lk 24, 36—41).

Az eső azonban tovább tart; erősödik; cseppjei mind mélyebbre hatolnak; a kemény rögök termőtalajjára omlanak; a mag megmoccan, a csíra ébredzik.

Jelképes beszéd ez is, mint az Apostolok Cselekedete írójáé. Ő az esőt szentléleknek nevezi, mely magasból záporoz a tanítványokra. Én a száraz rögökkel lelkük nagypénteki romjait jelképezem, s a mag moccanásaival újjászületésük vajadásait jelzem.

Minden születés — az újjászületés is! — kínnal, vergődéssel, gyötrellemmel jár. Ennek mindenik tanítvány lelkében, lelkiismerete érzékenysége szerinti mértékben, végbe kellett mennie.

Megható képet festhet magának az ember Péter kínos vergődéséről.

A Tibériás tengere felett az éjszaka mély csendje lebeg. Péter csónakját alig himbálják az enyhe hullámok. Ő a csónak padlóján fekszik; álma nem alvás: nyugtalan hánykolódás. Szíve sebeit mindegyre feltépik a Mester ismétlődő kegyetlen kérdései: Simon, Jónának fia, szeretsz-e engemet? Micsoda boldog, de fájdalmas magamegadás Péter ismétlődő felelete: Uram, te mindent tudsz; te tudod, hogy én szeretlek téged! És hogy ugrik talpra az újjászületett Péter a feléje sugárzó szeretet és bizalom simogatására: Legeltesd az én juhaimat! Péter most már tudja mit kell tennie. És tenni fogja!!

Vagy a Tamás magamegadása. A kételkedés miatti bánat és a ráismerés boldog öröme együtt rezegnek ebben a szívéből kibuggyant vallo-másban: Én Uram és én Istenem! Újjászületett Tamás is!

És újjászülettek a többiek is mind. És tudták, mit kell tenniök!

Aminthogy a szárazba hullott búzaszem is tudja, ha leérnek hozzá az őszi zápor cseppjei. Csírázni kell, nőni kell, zöldellni kell, kalászt kell érlelni, hogy az embernek legyen testét tápláló kenyere. Ezt kell tenni őszi dérben, téli fagyban, májusi kövér időben, szemérlelő rekkenőségben. Mert ez az Isten törvénye!

Ezt kell tenni a tanítványnak is: Szólni, tenni, élni! Szólani az eszmét, tenni a jót, élni az életet Isten törvénye szerint.

Megszabadultak lelkük nagypénteki roskasztó terhétől. Régi álmuk romjai termékeny talajjára omlottak bennük. Az eszme-magból csírázás-

nak indult virág a felszín felé, a Nap felé tör. Lelkük felszabadult szárnyaival Jézus világa felé kezdenek emelkedni.

Most a Mester olyan szavai kezdenek lelkükben visszacsendülni, értelmet nyerni, melyeket akkor nem tudtak felfogni:

Keressétek először Isten országát — ez a tanítvány kötelessége! — azután mindenek megadatnak néktek.

Isten országa bennetek van!

Nagypénteki romon kivirult a pünkösdi virág!

Egy elnémult száj helyett tizenegy száj szólja az eszmét.

Mi már nem csodálkozunk rájuk; nem nézünk rájuk értetlenül; nem vádoljuk őket azzal, hogy édes bortól részegek.

Gyönyörködünk bennük. És hálával emlegetjük Isten csodálatos dolgait. Mert a maghintéstől a kivirágzásig minden Isten törvényei szerint történt, olyan csodálatosan, olyan szépen és olyan meghatóan, hogy gyönyörűségével három nap alatt sem tudunk betelni. Ámen.

LÓRINCZI LÁSZLÓ

EGYHÁZI ÉLET

Egyházi Képviseelő Tanács április 30-án tartott rendkívüli gyűlésén dr. Kovács Lajos püspök előterjesztésére egyhangúlag elhatározta:

1) az Unitárius Egyház részt vesz Románia Szocialista Egységfrontjában.

2) vallásfelekezeteink három képviselővel — dr. Kovács Lajos, dr. Barabássy László és dr. Erdő János — vesz részt a Szocialista Egységfront kongresszusán.

3) az Unitárius Egyház egy képviselőt — dr. Kovács Lajos — küld ki a Szocialista Egységfront Országos Tanácsába.

A Szocialista Egységfront kongresszusa május 23—24 napjain a fővárosban tartotta meg ülését.

E. K. Tanács második rendes évnegyedi ülését június 27-én tartotta dr. Kovács Lajos püspök, dr. Barabássy László és dr. Mikó Imre főgondnokok elnöklete alatt. Targysorozatán egyházközi, egyházköri és egyetemes egyházi, valamint lelkésznevelési kérdések szerepeltek.

Lelkésznevelés. A Protestáns Teológiai Intézetben a II. félévi előadások V. 26-án értek véget. A vizsgaszesszió V. 27-től VI. 21-ig tartott. Az évváró istentisztelet és ünnepély VI. 23-án volt.

Vizsga. Május 8-án Pál Ádám iszlói és Pálffy Tamás homoródjánosfalvi gyakorló segédlelkészek képesítő vizsgát tettek.

Június 24. és 29. napján szakvizsgát tettek Balácsi László, Farkas László, Kedei Mózes, Kovács Sándor, Nyitrai Csongor és Száva Péter IV. éves hallgatók.

Légáció. Húsvéti és pünkösti ünnepek alkalmával a II—IV. éves hallgatók légatusi szolgálatot teljesítettek különböző egyházközségekben.

Énekvezérképzés. Április 3-án Sata Mária (a brassói) és május 29-én Kenyeres Margit (a homoródalmási egyházközség tagja) énekvezérképesítő vizsgát tettek.

Emil Bodnăraş, az Allamtanács alelnöke május 3-án fogadta a választásfelekezetek vezetőit. A fogadáson jelen volt Dumitru Dogaru, a Válsügyi Hivatal elnöke és Gheorghe Nenciu alelnök.

Egyházunk részéről dr. Kovács Lajos püspök vett részt dr. Erdő János főjegyző kíséretében.

A fogadás keretében az egyházfők kifejezték elhatározásukat, hogy részt vesznek a Szocialista Egységfront munkájában.

Felekezeti teológiai konferencia. A bukaresti és szebeni ortodox, valamint a kolozsvári protestáns teológiai intézetek szokásos teológiai konferenciájukat május 13-án, Kolozsvárt tartották. A megbeszélés témáját Jak 1,22 verse képezte: „Az ígének pedig megtartói legyetek.“ Előadást tartott dr. Alexe Ştefan *A Krisztusban való egység és békeség a földön*, dr. Tókécs István és Dumitru Abrudan mint koreferensek *Ígéret és beteljesülés* címen.

Az előadásokat megbeszélés követte, amelyet Antonie Pămădeu a bukaresti ortodox püspök összegezett. Összefoglalójában kiemelte, hogy a jelenkori ökumenikus problematikában több, egymástól eltérő állásfoglalás található. Egyesek visszavonuló-védekező felfogást képviselnek, amely egy bizonyos egyházi elzárkózáshoz vezet a világgal szemben. Mások viszont támadó-harcos álláspontot törekednek érvényesíteni azzal az indoklással, hogy az egyházakra hárul a világ megváltásának feladata. Mindkét felfogásban található bizonyos igazság-mozzanat, de az egészséges ökumenizmus útját az alkotó-pozitív felfogás képviseli. Ez azt fejezi ki, hogy az egyház nem önmagáért létezik, hanem az emberekért. A mi feladatunk: felismerni és érvényesíteni a szolgáló egyházat abban a világban, amelyben él és munkálkodik.

A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet fennállásának 25. évfordulója

Huszonöt évvel ezelőtt kezdte meg működését a közös protestáns lelkészképző intézet. A református, unitárius és evangélikus egyházak püspökei 1948. IX. 4—6. napjain Kolozsvárt tartott értekezleten arra a döntésre jutottak, hogy felhasználva a 177—1948. sz. kultusztörvény nyújtotta lehetőséget, egy közös egyetemi fokú protestáns teológiai intézet megszervezésével oldják meg a lelkészképzést. Az új intézet alapjául a meglévő kolozsvári Református Teológiai Fakultás és az Unitárius Teológiai Akadémia szolgált. 1949. február 25-én történt meg az intézet hivatalos megnyitása.

Az évfordulót május 14-én ünnepelték meg. Dr. Rapp Károly rektor ünnepi beszédében méltatta az intézet megalapításának egyházi és teológiai jelentőségét:

„Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy az 1949. február 25-én összehívott és ebben az épületben tartott első protestáns teológiai kari gyűlés kifejezője volt annak, hogy ebben az országban protestáns egyházaink addig is nemcsak beszéltek és vitatkoztak a közeledés szükségességéről, hanem gyakorolták is a szószerkesztést és az úrvacsora közösségében

kifejeződő testvériséget. Isten szolgálatát az embereken keresztül való szolgálatban.

Ebből a gyakorlati ökumenizmusból született az akkori öt protes-táns püspök: Vásárhelyi János kolozsvári református, Arday Aladár nagyváradai református, Friedrich Müller szebeni evangélikus, dr. Kiss Elek unitárius és Argay György kolozsvári evangélikus püspökök gondolata, hogy az akkori csírából, a meglévő református és unitárius teológiai akadémiákból egyetemi fokú egységes teológiai intézetet hozzanak létre, amely lehetőséget biztosít nemcsak a református és unitárius, hanem a két evangélikus egyház lelkészeinek képzésére is, akiknek eddig nem volt erre intézetük. Ebből a néhány tanárral rendelkező két akadémiából nőtt ki a mi egyetemi intézetünk, amely ma két nyelven működik.

Intézetünk három felekezethez: a református, evangélikus és unitárius egyházakhoz tartozik, melyek öt egyházkerületben élnek. Az ökumenikus lelkület és annak szellemében folyó tanítás gondoskodik arról, hogy minden felekezet megőrizze reformátori örökségét...“

„Az évenkénti hallgatók száma széles lehetőséget biztosít a tudományos munkások kiválogatására, és ha a tegnap avatott teológiai doktorokat is számításba vesszük, összesen 33 doktori címet adományozhattunk.

Hallgatókat küldhetünk a bratislavai és prágai teológiákra, magasabb szinten pedig doktorjelöltjeink élvezik a Pátriárka Öszentségének vendégszeretetét, és a bukaresti Egyetemi fokú Ortodox Teológián hallgatnak előadásokat. Ösztöndíjasaink Svájcban, Nyugat-Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban végezhetik kiegészítő tanulmányaikat. Intézetünk magasfokú tudományosságát bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy külföldi doktorándusaink voltak és vannak.

Évenként háromszor teológia-közi megbeszélésekre gyűlünk össze az ortodox teológiák tanáraival, s az Ige fényében megvizsgáljuk a kereszténység égető problémáit. Így kerestünk közösen feleletet a hagyomány, a szolgálat, a bibliai kijelentés és a keresztény gyakorlat kérdéseire az állandóan fejlődő társadalomban. Csupán egypár témakört említek meg: Egység a többségben, a keresztény ember felelőssége a mai ember kérdései iránt.

Bel- és külföldi testvéri kapcsolataink kifejezője legmagasabb tudományos szinten az, hogy intézetünk tisztelete és megbecsülése zálogaként 19 díszdoktori címet ajándékozott a maiakkal együtt olyan személyiségeknek, akik érdemeket szereztek a keresztény ökumenikus törekvések vonalán...“

„Intézetünk mindig vallotta, hogy a bizonyágtételnek és hitnek meg kell mutatkoznia a szolgálatban is. Álláspontunkat röviden így fogalmazhatnánk meg: Nem azok fontosak, akik az asztalnál ülnek, hanem azok, akik körülötte szolgálnak! Mert az egyházban másról, mint szolgálatról nem lehet szó.

Végül meg kell említenünk a keresztényi felelősségről vallott fel-fogásunkat is. Azt, hogy minden egyes tettünkért és hibánkért közvetlenül Istennek és a társadalomnak vagyunk felelősek. Ha az egyházban

testvérek vagyunk a Jézus fősege alatt, akkor úgy kell munkálkodnunk, hogy tetteink és példánk az ökumenizmus megerősödését és a népek közötti testvériséget szolgálják.“

A jubiláló intézetet üdvözték: Gheorghe Nenciu, a Vallástügyi Hivatal alelnöke, D. Nagy Gyula református és D. Klein Albert evangélikus püspökök, valamint dr. Izidor Todoran, az ortodox teológiai intézetek képviselője.

Az évforduló alkalmából az Intézeti Tanács honoris causa teológiai doktori címet adományozott tizenegy hazai és külföldi egyházi személyiségnek: dr. Bartha Tibor magyarországi református püspök, dr. Nicolae Corneanu ortodox metropolita, D. Paul Hansen, a Lutheránus Világszövetség titkára, Teofil Herineanu ortodox érsek, dr. Mikko Juva, a Lutheránus Világszövetség elnöke, dr. John Kielty, az Unitárius Világszövetség elnöke, dr. James McCord, a református teol. intézet rektora, Papp László református püspök, dr. Edmund Perret, a Református Világszövetség titkára, és dr. Paul Philippi evangélikus teol. tanár. Nevezettek lankadatlanul munkálkodtak Isten igéje hirdetésében; teológiai bizonyágtételük útmutató szolgálat volt, mely erősítette az ortodox, református, evangélikus és az unitárius egyházat; egyszersmind az ökumenikus kereszténységet Jézus követésében, Istennek a világ felé forduló szeretete láthatóvá tételében.

A promóció után a honoris causa doktorok részéről dr. Bartha Tibor, Teofil Herineanu és dr. Mikko Juva fejezték ki köszönetüket az intézetnek.

Az évfordulói ünnepély ugyanaznap délután tartott tudományos üléssel ért véget, melynek keretében dr. Nicolae Corneanu, dr. James McCord, dr. Bartha Tibor és dr. Edmund Perret tartottak előadást időszerű teológiai kérdésekről.

Unitárius Világszövetség (IARF) Végrehajtó Bizottsági gyűlése

Egyházunk mint alapító tag tevékeny részt vesz az Unitárius Világszövetség munkájában. Képviseltettük magunkat megfelelő számú küldöttséggel a hágai, londoni és bostoni világkongresszusokon, valamint a szövetségnek Hollandiában, Svájcban, Angliában és Németország Szövetségi Köztársaságban több alkalommal tartott végrehajtó bizottsági gyűlésein. Részt vettünk a különböző bizottságok munkájában. Másfelől a szövetség vezetőségi tagjai is az elmúlt húsz év folyamán több alkalommal végeztek egyházunkban és országunkban hivatalos látogatást. Így a szövetség három volt elnöke: dr. H. J. Wytéma Hollandiából, dr. Peter Dalbert Svájcból, dr. Dana McLean Greeley az Amerikai Egyesült

Államokból tisztelt meg az utóbbi években hivatalos vagy baráti látogatásával.

Egyházunk történetében azonban először történt meg, hogy világszövetségünk vezető személyiségeit házigazdai minőségünkben fogadhattuk abból az alkalomból, hogy annak Végrehajtó Bizottsága évi rendes gyűlését május 16—19 napjain Kolozsváron tartotta. Az a tény, hogy a gyűlés színhelye egyházunk központja volt, világosan mutatja egyfelől, hogy több mint négyszáz éves múlttal rendelkező egyházunk munkáját nemzetközi viszonylatban is elismerik, másfelől, hogy egyházunk mint régibb tagcsoport a világszervezet tevékenységében jelentős szerepet játszik.

A Végrehajtó Bizottság tagjai, akik egy kivétellel teljes számmal részt vettek a kolozsvári gyűlésen:

1. Dr. John Kielty, elnök, Macclesfield, Anglia, akit a gyűlés előtt két nappal az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet fennállásának negyedszázados ünnepe alkalmából a tiszteletbeli doktori címmel tüntetett ki.

2. Dr. Heinz Schlötermann, alelnök, Mannheim, Németország Szövetségi Köztársaság.

3. Diether Gehrman, főtítkárs, Hága, Hollandia.

4. Stenfert Kroese, pénztáros, Utrecht, Hollandia.

5. Dr. Carolyn Howlett, az Unitárius Nők Nemzetközi Szervezetének elnöknője, Center Lovell, Amerikai Egyesült Államok.

6. Dr. Dana McLean Greeley, volt elnök, Concord, Amerikai Egyesült Államok.

7. Prof. dr. Peter Dalbert, volt elnök, Chur, Svájc.

8. Nikkyo Niwano, a Risho-kosei-Kai szabadelvű buddhista egyház elnöke, Tokió, Japán.

9. Brian Golland, az angol unitárius egyház főtitékára, London.

10. Dr. Dusan Kaffka, a csehországi unitárius egyház vezetője, Prága.

11. Prof. Dr. Jan Goudoever, Hilversum, Hollandia.

12. William McMillan, lelkész, Belfast, Anglia, Észak-Írország.

13. Bernard Reymond, lelkész, a svájci Le Protestant c. folyóirat főszerkesztője, Lausanne.

14. Dr. Ferencz József püspök, Budapest.

15. Lucie Meijer, az Unitárius Nemzetközi Ifjúsági Szervezet elnöknője, Hága, Hollandia.

16. Christopher Raible, lelkész, aki dr. Robert Nelson West afiát, az észak-amerikai unitárius egyház elnökét képviselte, Boston, USA.

17. Dr. Kovács Lajos püspök, Kolozsvár.

18. Lony de Boer, a szervezet titkárnője, Hága, Hollandia.

A háromnapos gyűlés az Egyházi Képvisező Tanács termében folyt le. Targysorozatából két jelentős pontot említünk meg: 1. A világszövetség 1975. augusztusában a kanadai Montrealban tartandó kongresszusának előkészítése. 2. Az eddigi hágai központ 1974. augusztus 1-től Frankfurt am Mainba való áthelyezése.

A gyűlés tagjait az egyházi vezetőség Benczédi Sándor szobrászművész alkotásainak és Gy. Szabó Béla *Hónapok* című grafikai mun-

kájának egy-egy példányával ajándékozta meg. A szobrokat a művész díjmentesen bocsátotta rendelkezésünkre.

A vendégek érkezésük napján a püspöki lakásban vacsorán vettek részt; egyébként ellátásuk a Protestáns Teológiai Intézet étkezdéjében történt. A gyűlések befejezése után a bizottság tagjait dr. Ștefan Pascu egyetemi rektor fogadta. Aznap délután a püspöki lakásban hivatalos fogadás volt, amelyen az állami szervek képviselői és a testvéregyházak vezetői is részt vettek. Utána a fogadáson megjelentek a Napoca szálloda külön termében hivatalos vacsorán vettek részt, amelyen a vendégeket dr. Mikó Imre főgondnok köszöntötte; ezt követően számos pohárköszöntő hangzott el.

Május 19-én, vasárnap a kolozsvári templomban istentisztelet volt, amelyen az imát dr. Ferencz József püspök, az egyházi beszédet dr. John KIELTY, a világszövetség elnöke mondotta angol nyelven, amelyet magyar nyelvre dr. Erdő János főjegyző fordított. Az istentisztelet után dr. Kovács Lajos püspök angol és magyar nyelven tartott üdvözlő beszédeket. NIKKYO NIWANO japán nyelvű köszöntőjében mint a világszövetség legfiatalabb tagegyháza üdvözölte a romániai unitárius egyházat, a szervezet legrégebbi taggyházát.

Istentisztelet után a vendégek egy része, két csoportban, kiránduláson vett részt. Az egyik csoport, mely dr. Kovács Lajos püspök és dr. BARABÁSSY LÁSZLÓ főgondnok vezetésével dr. John KIELTY elnököt, dr. Heinz Schlötermann alelnököt, Diether Gehrman főtitkárt, Brian Golland angol egyházi főtitkárt és dr. Ferencz József püspököt foglalta magában, először a kövendi egyházközséget látogatta meg, ahol az istentiszteleti szolgálatot dr. Ferencz József püspök és dr. Heinz Schlötermann, a nyugatnémetországi unitáriusok képviselője végezte. A német nyelvű egyházi beszédet magyar nyelvre dr. Kovács Lajos püspök fordította. A vendégeket Kiss Zoltán lelkész köszöntötte, aki otthonában vendégül látta a résztvevőket. Aznap este a nagyenyedi templomunkban a püspök megkeresztelte Benedek Ágoston lelkész harmadik fiát. Utána a lelkészi család vendégei voltunk. Gyulafehérvári éjszakai pihenő után a csoport a dévai és vajdahunyadi várakat tekintette meg. Ezt követően rövid látogatást tett petrozsényi egyházközségünkben és a Horezu ortodox kolostor megtekintése után éjszakára a Rîmnicul Vilcea-i ortodox püspökség szívesen látott vendége volt. Másnap a Cozia kolostor meglátogatása után a csoport Bukarestbe utazott, ahol a pátriárkátus vendégeiként egy napot a fővárosban töltöttek. Május 22-én a küldöttséget Prof. Dumitru Dogaru, a Vallásügyi Hivatal elnöke fogadta. Ez alkalommal Gheorghe Nenciu alelnök és Eugen Munteanu igazgató jelenlétében szívélyes légkörben a világszövetség időszerű kérdéseiről és egyházunknak a világszervezetben való, állandóan fejlődő szerepéről folyt nagyon eredményes megbeszélés.

A második kiránduló csoport résztvevői: William McMillan belfasti lelkész, dr. Dusan Kaffka prágai lelkész, Stenfort Kroese pénztárnok feleségével, dr. Carolyn Howlett és Christopher Raible észak-amerikai kiküldöttek, valamint dr. Mikó Imre főgondnok, dr. Erdő János főjegyző és Sebe Ferenc előadó. A kilenc tagú csoport szállítását dr. Szabó Árpád teológiai tanár-lelkész, Benedek Sándor esperes-lelkész és Fazakas

Ferenc lelkész-teológiai óraadó tanár saját személygépkocsijukon végezték.

A kirándulás 19-én, vasárnap délben kezdődött. Tordai, dicsőszentmártoni és segesvári templomaink megtekintése után Siménfalván istentisztelet volt. Imát dr. Erdő János főjegyző, egyházi beszédet angol nyelven dr. Dusan Kaffka mondott. Péter József lelkésznek és a gyülekezet képviselőinek üdvözléteire William McMillan válaszolt. A tolmácsolást egyházi főjegyző végezte. Az istentisztelet után a lelkészi lakáson szeretetvendégség volt. A székelyudvarhelyi szállodában töltött éjszaka után másnap dr. Szász Dénes lelkész reggelin látta vendégül a kiránduló csoportot, utána a székelyudvarhelyi, homoródszentmártoni, recsenyédi, városlalvi és szentpáli templomok meglátogatása, majd ifj. Báró József esperes-lelkész otthonában villásreggeli következett. Ezután az almási, karácsonyfalvi, oklándi, vargyasi és felsőrákosi templomok meglátogatására került sor. Ebédre Fekete Dezső lelkész látta vendégül. Végül a nagyajtai és bölöni templomok meglátogatása következett és a sepsiszentgyörgyi egyházközség szeretetvendégsége. Az éjszakát a vendégek a sepsiszentgyörgyi szállodában töltötték. A következő napon az árkosi vártemplom megtekintése után Kökösi Kálmán vendégelte meg a küldöttség tagjait. Az utolsó állomás a brassói templom meglátogatása és a Poiana megtekintése volt, melynek végeztével a vendégek visszatértek Kolozsvárra. A kirándulás résztvevői gazdag élményekkel távoztak otthonukba.

Hálával és köszönettel tartozunk a Vallásügyi Hivatal vezetőinek, hogy erkölcsi és anyagi támogatásukkal lehetővé tették, hogy világszövetségünk fennállása óta először egy szocialista országban és éppen a mi köztársaságunkban tarthatta Végrehajtó Bizottságának gyűlését. Ez a gyűlés és az utána sorra került két kirándulás nagyfontosságú volt egyházunk számára, mert elsőrendű alkalmul szolgált arra, hogy a Végrehajtó Bizottság tagjai egyházunk és Szocialista Köztársaságunk életéből valamit megismerjenek és otthonukba minden tekintetben a legkedvezőbb benyomásokkal távozzanak.

Személyi változások

Lemondás. Biró Gyula csokfalvi gyakorló segédlelkész április 30-án és Incze Kornél lókodi segédlelkész május 31-i hatállyal állásukról lemondtak és világi pályára léptek.

Kinevezés. Meghívás alapján kinevezést nyertek rendes lelkészi minőségben: Kiss Gergely a tordátfalvi egyházközségbe május 9-től, Pál Ádám iszlói segédlelkész a haranglábi egyházközségbe június 1-től és ifj. Báró József homoródszentpáli lelkész a székelykeresztúri egyházközségbe július 1-től.

Mezei József meghívás alapján május 1-től a kövendi egyházközség rendes énekvezérének nevezetett ki.

HÍREK

A *nagyenyedi egyházközség* május 26-án ünnepelte fennállásának félévszázados évfordulóját és avatta fel újonnan épített tornyát az abrudbányai egyházközségtől ajándékozott haranggal együtt. Az istentisztelet keretében Ürmösy Gyula tb. esperes prédikált, felavató beszédet mondott dr. Szabó Árpád teol. tanár. Az egyházközség történetét Barabás Miklós tb. esperes, ny. lelkész ismertette, akinek elévülhetetlen érdeme a nagyenyedi gyülekezet megszervezése, templom és lelkészi lakás felépítése. A toronyépítésről és a harang ajándékozásáról Benedek Ágoston lelkész számolt be. Az egyházkör részéről Benedek Sándor esperes méltatta az egyházközség fennállásának 50. évfordulóját.

Az istentiszteleten részt vett a bethlenszentmiklósi egyházközség énekkara Halmágyi Pál lelkész vezetésével. Az ünnepélyt szeretetvendégség zárta be.

Doktoravatás a Protestáns Teológiai Intézetben. Május 13-án az Intézeti Tanács a teológiai tudományok doktorává avatta a következő fiait: Benedek Gyula ref. lelkész, Gálffy Zoltán ref. teol. előadótanár, Geréb Zsolt ref. lelkész, Izsák Vilmos intézeti főtitkár, unitárius óraadótanár, Kozma Zsolt ref. lelkész, Molnár Dezső ref. lelkész, Péntek Árpád ref. teol. előadótanár, Schuller August ev. lelkész, Schuller Gerhard ev. lelkész és Szabó Árpád unitárius asszisztenst.

Az új doktorok nevében Gálffy Zoltán mondott köszönetet az intézetnek, felajánlva munkakészségüket hazánk építésére, egyházaik szolgálatára és a teológiai tudományok művelésére.

Az *IARF 1. sz. tanulmányi bizottsága* június 11—12-én munkaülést tartott Chesiers-ben (Svájc). Az ülés tárgya az IARF 22. kongresszusának fő témájáról (Our unity in diversity) szóló teológiai jelentés előkészítése volt. Az ülésen részt vett Egyházunk részéről dr. Erdő János bizottsági tag.

Az *angol unitárius egyház* évi főtanácsi gyűlését április 18—21. között tartotta Londonban. Az elnöki tisztségbe Gwyneth J. M. Thomas-t választották meg. A Főtanács megemlékezett Teophilus Lindsey lelkészről, az „angol unitarizmus atyjá”-ról.

A *Manchester College (Oxford)* rektora, Dr. H. Lismer Short, egészségi állapotára való tekintettel az 1973—74. tanév végén nyugalmomba vonul. Utóda Bruce Findlow edinburghi lelkész, ismert teológus.

A *Vallás és Béke* szervezet második nemzetközi konferenciáját augusztus 28 — szeptember 3 között tartja a belgiumi Louvain-ban. A konferencia témája: a vallás és az élet értéke, melyet leszerelés, fejlődés, emberi jogok és emberi környezet címen tárgyalnak meg. A szervezet vezetésében helyet foglalnak többek között Nykio Niwano, a Risszo Kosei-kai elnöke, dr. Dana McLean Greeley unitárius lelkész, az IARF volt elnöke, dr. Homer A. Jack amerikai unitárius lelkész és mások.

Az *Egyházak Világtanácsa* évek óta dialógust folytat a nem keresztény vallások képviselőivel. Április hónap folyamán Colombóban (Sri Lanka fővárosa) egy újabb találkozót szerveztek, amelyen hinduista, buddhista, izraelita, keresztény és mohamedán teológusok vettek részt. A megbeszélések tárgyát képezte: a világgözösséghez vezető út; lehetőség és elkötelezettség.

Az *Egyházak Világtanácsa* tekintélyes anyagi segélyben részesíti a gyarmatosítás ellen küzdő különböző szervezeteket. Jelentős segítséget kapnak a fegyveres felszabadítási mozgalmak is a már felszabadított területek egészségügyi, szociális és oktatási intézményeinek megszervezéséhez.

HALOTTAINK

Özv. dr. Pásint Mihályné Á. Barabás Ilona, lelkész özvegye, január 27-én 87 éves korában Sepsiszentgyörgyön elhunyt.

Dr. Vass Pál, az Egyházi Képviselő Tanács tagja, április 24-én 65 éves korában Kolozsvárt meghalt.

Emlékük legyen áldott!

Külföldi előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja egy évre 60 lej, mely összeget kérjük a ROMPRES — Filatelia, București, Calea Griviței nr. 64—66, R. S. Románia POBOX 2001 címre befizetni. A magyarországi olvasók a Posta Központi Hirlapiroda külföldi előfizetési osztályánál — Budapest VII., Lövölde tér 7 sz. alatti fiókjánál fizethetnek elő; előfizetési díj egy évre 100 Ft.

KÖNYVSZEMLE

Findlow, Bruce: *Finding the place* (A hely megtalálása). Lindsey Press. London, 1974. 79.

Válogatott unitárius prédikációk könyve. Szerzője, 1958 óta az edinburghi St. Mark egyházközség lelkésze, a háború utáni nemzedék képzett teológusa és írója. A munka 12 prédikációt tartalmaz: az ember, vallás, Isten, imádság, vallásos tapasztalat, Jézus, szabadság, jóság és szépség tárgyköréből. Ezek mind régi igazságok, de új formában és nyelven. A szerző jogosan nevezi Jeremiás 31,21-re való hivatkozással „útjelző” beszédeknek. Valóban mindegyik prédikáció a helyes emberi élet felé vezető utat mutatja, jelzi.

Findlow prédikációs könyve tulajdonképpen közérthető hittan, mely a ma emberének a ma nyelvén szól. *Miért vagyunk unitáriusok?* c. kötetzáró beszédében az unitárius hit- és életfelfogás tömör, világos és igazolt összefoglalását adja. Ennek a hitvallásnak sarkköve: Isten az élő és ható igazság, jóság és szépség; a lélek által benne élünk és vagyunk. A vallás alapja az értelem és a lelkiismeret; külső megnyilvánulási formája az egyház és az istentisztelet. A hit és cselekedet elválaszthatatlan egymástól. A közös hit, az ember és a világ szolgálata, teremti meg az unitárius hívek összetartó lelki közösségét.

A könyvet az angol unitárius egyház adta ki. A címlapot Dorothy Steedman tervezte a szerző közreműködésével.

Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Kriterion. Bukarest, 1974. 118.

Hazai tudományos könyvkiadásunk eseményének számít Dankanits Ádámnak, a hazai művelődéstörténet ismert kutatójának kis méretű, de annál tartalmasabb kötete. A *XVI. századi olvasmányok* szerény címe alatt tömény és modern erdélyi művelődés- és egyháztörténelem rejlik. Dankanitsnak sikerült a kultúrtörténet legújabb módszereit — a matematikai mennyiségmutatókat is beleértve — felhasználva igen magas tudományos igényességgel vizsgálni az európai reneszánsz kultúra hazai recepcióját.

A jelenkori történetírás megkülönböztetett figyelmet tanúsít a középkor végi és újkor eleji művelődéstörténetnek, és különösképpen vonzódik a reneszánsz és a humanizmus problematikája iránt. Ennek az újkor eleji kultúrának a recepciós közegét, a XVI. századi Erdélyt is igen nagy mutációk jellemzik. Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása után helyi udvari kultúra születik, a laicizálódás felgyorsul, a középkori egyház szellemi uralmát a reformáció mozgalmi ássák alá, mindezzel szoros kapcsolatban pedig polgárjogot nyer az anyanyelvű kultúra. „A képhez hozzátartozik az is — írja Dankanits —, hogy a reformáció utolsó, legradikálisabb hajtása, az antitrinitarizmus a tizenhatodik század erdélyi kultúrhistoriáját úgyszólván európai érdekességűvé avatja, amennyiben a század utolsó évtizedeiben a nonkonformista eszmék egyik európai jelentőségű menedékévé válik a fejedelemség, s ezen belül elsősorban Kolozsvár.“

A bevezetés utáni első fejezet címe *Művelődési állapotok a tizenhatodik századi Erdélyben* (10—20. l.). Ebben a szerző feltárja a külföldi egyetemre járás hanyatlásának és a hazai kollégiumok alapításának okai összefüggéseit. Az iskolatörténeti részben is sok az unitárius vonatkozás. Megtudjuk például, hogy a tordai iskolaépület az 1580-as években 12 helyiségből állott, s a kolozsvári unitárius kollégiumban négy professzor és négy kollaborátor oktatta a tanulókat. A kolozsvári scholát 1583-ban különben mintegy százharminc diák látogatta.

A második fejezet *Az olvasmányanyag mennyiségi elemzése*. Eddig a művelődéstörténeti jelenségeket főleg minőségi vonatkozásaikban örökítették meg. Dankanits szükségesnek tartja a művelődéstörténetben is a mennyiségi vetületek tisztázását: hány ösnyomtatvány és a XVI. században megjelent európai könyv került Erdélybe, mennyi lehetett a hazai könyvkiadás összterméke. Igen érdekesek azok a táblázatok, melyek az olvasmánycsoportok arányait, a tematikai összetételt és a legolvasottabb szerzők jelenlétét értékelik. Dankanits megállapítja, hogy Erdélyben a XVI. század második harmadában az olvasásban egy „robbanás“ következik be, mikor is Honterus és Coresi nyomdája mellett megkezdődését a Heltai-féle kolozsvári nyomda. A könyvkultúra diadalához hozzájárult többek között az egyházi értelmiség gyarapodása, az udvari kultúra szétsugárzó hatása, végül pedig a század végén az antitrinitárius száműzöttség hatása. Ami magát az olvasmányanyagot illeti, jellemző az iskolai tankönyvek s az általános reformációs-humanista szerzők nagy népszerűsége (Cicero, Erasmus, Melancthon).

A könyv legfontosabb és leghosszabb fejezete *Szerzők és művek az olvasmányanyagban*. A középkori és humanista művelődés ismeretének birtokában tárgyalja az erdélyi könyvtárakba és magángyűjteményekbe került könyveket. A középkori olvasmányok elemzését a reformáció olvasmányanyaga követi. Dankanits megállapítása szerint a reformáció irodalmának legérdekesebb része, az *antitrinitárius vonulat*, szegényesen jelentkezik az erdélyi olvasmányanyagban. Ennek oka az ellenreformáció kíméletlen fellépése s maga az a tény, hogy amíg a katolikus, lutheránus és kálvinista irodalmat úgyszólván öntötte az európai sajtó, az antitrinitárius eszmék jegyében mindössze néhány tucatnyi kötet jelenhetett meg Bázelen, a lengyelországi Rakowban, Gyulafehérvárott és Kolozsvárt.

Az antitrinitárius irodalmat csak Valentino Gentile, Grzegorz Pavel, Laelius Socinus, Giorgio Blandrata, Martinus Borrhaus és Michael Servet írásai képviselik. Ezért jogos a szerző megállapítása, mely szerint az antitrinitárius irodalom, amely a marxista olasz történész, D. Cantimori szavaival mintegy anticipálta a felvilágosodást, alig játszott szerepet az erdélyi unitarizmus előkészítésében, s a későbbiek során is csupán másodrendű szerepe volt a kéziratos irodalom és a szóbeli eszmetérjesztéshez képest.

Dankanits könyve alapján több kolozsvári unitárius világi és egyházi értelmiségi könyvtára rekonstruálható. A Rotterdami Erazmus könyveit is gyűjtő Wolphard Adorján kolozsvári plébános könyvgyűjtési szenvedélyét rokona, a kolozsvári Wolphard-Kakas ház ismert tulajdonosa, Wolphard István főbíró folytatta. Wolphard István csillagászati és földrajzi érdeklődését bizonyítja, hogy tékájában megvolt Ptolemaiosz Apianus és Pietro Catena műve is. Ugyancsak természettudományos érdeklődésre vall Hertel Jánosnak — Dávid Ferenc Páduában orvosi diplomát szerzett fiának (70. l.) — és Georg Deidrich szász unitárius lelkésznek egy-egy könyve. Szintén kolozsvári könyvtulajdonosok voltak Kakas András, München (Barát) Sebestyén és Nyirő Jakab.

A XVI. század végén Kolozsvárott nagy tekintélynek örvendett Jacobinus Bernát orvos, Jacobinus János kancellár és költő édesapja. A fiatalkorában unitárius lelkészként is működő Jacobinus Bernát tékájából származik — többek között — Sleidanus nagy műve V. Károly birodalmának történetéről, Melchior Kling házasságáról írt traktátusa, Euripidész tragédiája és „Defensio Francisci Davidis“ baseli (1584) kiadása. A jezsuita Giovanni Pietro Maffei: *Historium indicarum* egyik példánya a század utolsó felében kerül Jacobinus Bernáttól Enyedi György unitárius püspök tulajdonába. Enyedi a könyv 119. oldalán kiemeli az indiánok vallási türelmességét, hiszen az unitáriusok számára ebben az időben már létkérdés volt a tolerancia.

Christian Francken unitárius rektor és Göcs Pál könyvei mellett (az utóbbi birtokában volt Giovanni Magini földrajzi munkája, melynek hazai vonatkozású adatai Dávid Ferenc fiától, Hertel Jánostól származnak), Radecius Bálint unitárius püspök rekonstruálható tékája érdemel figyelmet. Dankanits szerint Radecius könyvtárának mintegy ötven kötete azonosítható, köztük a filippista Victorius Stigel, a platonizmust a kereszténységgel egyeztető Origenész, a török birodalomra vonatkozó történelmi munkák, Justius Lipsius és Galenus munkái. Egy 1557-ben kiadott bibliát 1602-ben vett meg „Radeczus“ az ugyancsak unitárius emigránsként Kolozsvárra került Evarardus Spangenberggtől.

A zárófejezetet — *Receptióvizsgálatról művelődéstörténeti átértékelésekig* — gazdag jegyzetanyag és könyvészeti összeállítás követi. Dankanits Ádám könyvét román és angol nyelvű összefoglalás zárja.

S. P.

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România

Anul 80

1974

Nr. 2

CLUJ

CUPRINSUL

Biserica noastră participă la activitățile Frontului Unității Socialiste al României	79
--	----

STUDII

Dr. István Borbély Copilul și colaboratorul lui Dumnezeu	81
Dénes Rostás Baza religiei	90
Dr. Miklós Fazakas Drept și moral	92
Kenneth Twinn Aniversarea a 200 de ani a primei parohii unitariene engleze	96
Pál Sebesi Scrisoarea episcopului unitarian György Enyedi către Daniel Creker (Krecherus) notarul din Bistrița	100

LUCRĂRI OMILETICE

Dr. John Kielty Ura distruge, dragostea construște	105
Dr. Heinz Schlötermann Fiul risipitor	108
László Lőrinczi Floare de Rusalii pe ruinele Vinerii Mari	111
VIATA BISERICESCA	116
ȘTIRI BISERICESTI	123
RECENZII	125

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P. S. S. dr. Lajos Kovács,
membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó,
Dezső Szabó (redactori) și Ferenc Sebe

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România

Volume 80

1974

Number 2

CLUJ

CONTENTS

Our Church takes part in the activities of the Romanian Socialist Unity Front	79
--	----

STUDIES

The Man, God's son and his co-worker, I. Borbély	81
The foundation of religion, D. Rostás	90
Law and moral, M. Fazakas	92
Bicentenary of Essex Street Chapel, London, K. Twinn	96
Gy. Enyedi, Unitarian bishop's letter to Daniel Creker (Krecherus), town clerk of Bistrița, P. Sebesi	100

SERMONS

The hatred destroys, the love builds, J. Kielty	105
The prodigal son, H. Schlötermann	108
Pentecost flower on Good Friday's ruins, L. Lórinzi	111
CHURCH LIFE	116
NEWS	123
REVIEW	125

Redacție — Editorial Office

Cluj, Bdul Lenin nr. 9. R. S. România. Telefon 146—09

